

ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ*

Μιά ικανοποιητική θεωρία τοῦ νοήματος θὰ πρέπει νὰ περιγράψει μὲ ποιὸ τρόπο τὸ νόημα τῶν προτάσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ νόημα τῶν λέξεων· αὐτὸ δέχονται οἱ περισσότεροι φιλόσοφοι τῆς γλώσσας καί, πρόσφατα, ἀκόμα καὶ ὀρισμένοι γλωσσολόγοι. Ἄν δὲν μπορέσουμε νὰ δώσουμε μιὰ τέτοια περιγραφή γιὰ μιὰ συγκεκριμένη γλώσσα, ἰσχυρίζονται, δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴ δυνατότητα ἐκμάθησης τῆς γλώσσας: τὸ ὅτι δηλαδή, μαθαίνοντας ἓνα πεπερασμένο λεξιλόγιο καὶ ἓνα σύνολο κανόνων, διατυπωμένο μὲ πεπερασμένο τρόπο, εἴμαστε σὲ θέση νὰ παράγουμε καὶ νὰ κατανοήσουμε ὁποιαδήποτε πρόταση, ἀπὸ ἓνα δυνάμει ἄπειρο σύνολο προτάσεων. Δὲν διαφωνῶ μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀσαφεῖς ἰσχυρισμούς, στοὺς ὁποίους μάλιστα διακρίνω κάτι παραπάνω ἀπὸ ἓναν ἀπλὸ πυρήνα ἀλήθειας¹. Ἐντὶ γι' αὐτὸ, θέλω νὰ θέσω τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: τί σημαίνει, γιὰ μιὰ θεωρία, τὸ νὰ δίνει μιὰ περιγραφή σὰν αὐτὴ πὸ σκιαγράφησα πιὸ πάνω;

Μιά ἐκδοχὴ εἶναι νὰ ἀρχίσουμε ἀποδίδοντας σὲ κάθε λέξη τῆς πρότασης (ἢ σὲ κάθε ἄλλο σημαντικό (significant) στοιχεῖο τῆς σύνταξης) μιὰν ὄντοτητα ὡς νόημα· θὰ μπορούσαμε ἔτσι, στὴν πρόταση 'ὁ Θεαίτητος πετάει', νὰ ἀποδώσουμε τὸν Θεαίτητο στὸ 'ὁ Θεαίτητος' καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ νὰ πετᾷ στὸ 'πετάει'. Τὸ πρόβλημα, στὴν περίπτωση αὐτή, εἶναι πῶς τὸ νόημα τῆς πρότασης παράγεται ἀπὸ τὰ νοήματα αὐτά. Ἄν θεωρήσουμε τὴν ἀλληλουχία (concatenation) ὡς σημαντικό (significant) στοιχεῖο τῆς σύνταξης, μποροῦμε νὰ τῆς ἀποδώσουμε τὴ σχέση μέθεξης ἢ ἐξατομίκευσης (instantiation)· εἶναι προφανές, ὡστόσο, ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔχουμε τὴν ἀρχὴ μιᾶς εἰς ἄπειρον ἀναγωγῆς. Ὁ Frege προσπάθησε νὰ ἀποφύγει τὴν ἀναγωγή, λέγοντας πῶς οἱ ὄντοτητες, πὸ ἀντιστοιχοῦν, λ.χ., στὰ κατηγορήματα, εἶναι 'ἀκόρεστες' ἢ 'ἀτελεῖς', σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὄντοτητες πὸ ἀντιστοιχοῦν στὰ ὀνόματα· φαίνεται ὅμως πῶς ἡ θεωρία αὐτὴ μᾶλλον δίνει ἓνα ὄνομα στὸ πρόβλημα παρά τὸ λύνει.

*Ἡ μελέτη αὐτὴ, σὲ μιὰ προγενέστερη μορφή της, παρουσιάστηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1966, στὸ συνέδριο τῆς American Philosophical Association (Eastern Division)· ὁ θεματικός της πυρήνας ἀνάγεται σὲ μιὰ ἀδημοσίευτη ἀνακοίνωση τοῦ 1953, στὴν American Philosophical Association (Pacific Division). Ἡ παρούσα διατύπωση ὀφείλει πολλά στὸν John Wallace, μὲ τὸν ὁποῖο συζητῶ τὰ θέματα αὐτά ἀπὸ τὸ 1962. Ἡ ἐρευνά μου χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴν National Science Foundation. [ΣτΕ: Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: 'Truth and Meaning', *Synthese*, ἀρ. 17, 1967, σελ. 304 - 323. Ἡ μετάφραση δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ συγγραφέα.]

Αυτό θα φανεί αν εξετάσουμε τους σύνθετους μοναδιαίους όρους (complex singular terms), γιατί η θεωρία του Frege, εκτός από τις προτάσεις, εφαρμόζεται και σ' αυτούς. Έστω η έκφραση 'ο πατέρας της Άννας' με ποιό τρόπο το νόημα του όλου εξαρτάται από το νόημα των μερών; Μια απάντηση θα ήταν ότι το νόημα του 'ο πατέρας του' (^a) είναι τέτοιο ώστε, όταν η έκφραση αυτή ακολουθείται από ένα μοναδιαίο όρο, η έκφραση που προκύπτει αναφέρεται (refers to) στον πατέρα του προσώπου στο οποίο αναφέρεται ο μοναδιαίος όρος. Ποιός είναι, σύμφωνα με την περιγραφή αυτή, ο ρόλος της άκωρεστης ή άτελους οντότητας την οποία παριστᾷ το 'ο πατέρας του'; Το μόνο που βρίσκουμε να ποῦμε είναι ότι η οντότητα αυτή 'αποδίδει' ή 'δίνει' τον πατέρα του x ως τιμή της συνάρτησης για το ὄρισμα x , ή ακόμα ότι η οντότητα αυτή απεικονίζει το σύνολο των ανθρώπων στο σύνολο των πατεράδων τους. Μπορεί ὅμως να μην είναι σαφές αν η οντότητα ή ὁποία λέμε ότι παρίσταται με το 'ο πατέρας του' ἐπιτελεῖ γνήσια ἐξηγητική λειτουργία, ἐφόσον ἀναφερόμαστε μόνο σὲ ἐπιμέρους ἐκφράσεις· ἂς πάρουμε λοιπὸν καλύτερα τὸ ἀπειρο σύνολο ἐκφράσεων πὸ σχηματίζεται ἂν γράψουμε n φορές τὸ 'ο πατέρας του' μπροστὰ ἀπὸ τὸ "Άννα" (ὅπου $n \geq 0$). Είναι εὐκόλο νὰ διατυπώσουμε μιὰ θεωρία ἢ ὁποία νὰ προσδιορίζει σὲ τί ἀναφέρεται ὁποιοσδήποτε ἀπὸ τοὺς μοναδιαίους αὐτοὺς ὄρους: ἂν ὁ ὄρος εἶναι "Άννα", ἀναφέρεται στὴν Άννα, ἐνῶ ἂν ὁ ὄρος εἶναι σύνθετος, ἂν δηλαδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ 'ο πατέρας του', ἀκολουθούμενο ἀπὸ ἓνα μοναδιαῖο ὄρο t , τότε ἀναφέρεται στὸν πατέρα τοῦ προσώπου στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ t . Είναι προφανές ὅτι στὴ διατύπωση τῆς θεωρίας δὲν γίνεται, οὔτε χρειάζεται νὰ γίνει, μνεῖα καμιάς οντότητας πὸ νὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ 'ο πατέρας του'.

Θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ ἀντιτάξει κανεὶς ὅτι ἡ μικρὴ αὐτὴ θεωρία χρησιμοποιεῖ τὶς λέξεις 'ο πατέρας του' γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν ἀναφορὰ τῶν ἐκφράσεων πὸ περιέχουν τὶς λέξεις αὐτές. Γιατί ἔργο τῆς θεωρίας ἦταν νὰ προσδιορίσει τὸ νόημα ὅλων τῶν ἐκφράσεων ἑνὸς δεδομένου ἀπειρου συνόλου, με βᾶση τὰ νοήματα τῶν μερῶν του· δὲν ἦταν μέσα στὴ συμφωνία καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ νοήματος τῶν ἀτομικῶν μερῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι πιά προφανές ὅτι μιὰ ἱκανοποιητικὴ θεωρία γιὰ τὸ νόημα τῶν σύνθετων ἐκφράσεων δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προϋποθέτει οντότητες ὡς νοήματα ὅλων τῶν μερῶν. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν νὰ διατυπώσουμε ξανά τὸ αἴτημα γιὰ μιὰ ἱκανοποιητικὴ θεωρία τοῦ νοήματος, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ἐξυπνοεῖ με κανέναν τρόπο ὅτι οἱ ἐπιμέρους λέξεις ἔχουν νοήματα, πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι συμβάλλουν με συστηματικὸ τρόπο στὸ νόημα τῶν προτάσεων στὶς ὁποῖες τὶς συναντᾷμε. Στὴ συγκεκριμένη μάλιστα περίπτωση μπορούμε νὰ προχωρήσουμε ἀκόμα περισσότερο καὶ νὰ διατυπώσουμε τὸ κριτήριον ἐπιτυχίας: αὐτὸ πὸ θέλαμε, τὸ ὁποῖο καὶ πετύχαμε, εἶναι μιὰ θεωρία ἢ ὁποία συνεπάγεται κάθε πρόταση τῆς μορφῆς 'τὸ t ἀναφέρεται στὸ x ', ὅπου τὸ 'τ' ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ δομικὴ περιγραφή² ἑνὸς μοναδιαίου ὄρου καὶ τὸ 'x'

ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὄρο. Ἐπιπλέον, ἡ θεωρία μας τὸ κατορθώνει αὐτὸ χωρὶς νὰ προσφεύγει σὲ ὁποιαδήποτε σημασιολογικὴ ἔννοια, πέρα ἀπὸ τὸ βασικὸ «ἀναφέρεται σέ». Τέλος, εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ θεωρία προτείνει μιὰ ἀποτελεσματικὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία μπορούμε νὰ προσδιορίσουμε σὲ τί ἀναφέρεται κάθε μοναδιαῖος ὄρος πὸ ἀνήκει στὸ πεδίο της.

Μιὰ θεωρία μὲ τόσο ἐμφανὴ προσόντα ἀξίζει εὐρύτερη ἐφαρμογή. Τὸ τέχνασμα πὸ προτείνει ὁ Frege γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἶναι ἀπλὸ καὶ εὐφυές: θεωροῦμε τὰ κατηγορήματα ὡς εἰδικὴ περίπτωση τῶν συναρτησιακῶν ἐκφράσεων, καὶ τὶς προτάσεις ὡς εἰδικὴ περίπτωση τῶν σύνθετων μοναδιαίων ὄρων. Ὡστόσο, ἂν ἐπιμείνουμε στὴν ὡς τώρα (ὑπολανθάνουσα) τακτικὴ μας, δηλαδή νὰ ταυτίζουμε νόημα καὶ ἀναφορὰ τοῦ μοναδιαίου ὄρου, μιὰ δυσκολία θὰ ἀρχίσει νὰ διαγράφεται. Ἡ δυσκολία αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ δύο εὐλογεσ παραδοχές: ὅτι λογικὰ ἰσοδύναμοι μοναδιαῖοι ὄροι ἔχουν τὴν ἴδια ἀναφορὰ· καὶ ὅτι ἡ ἀναφορὰ ἐνὸς μοναδιαίου ὄρου δὲν μεταβάλλεται ἂν ἓνας μοναδιαῖος ὄρος πὸ ἐμπεριέχεται σ' αὐτὸν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἓναν ἄλλον μὲ τὴν ἴδια ἀναφορὰ. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι 'R' καὶ 'S' εἶναι συντημήσεις γιὰ δύο ὁποιοσδήποτε προτάσεις μὲ τὴν ἴδια τιμὴ ἀλήθειας. Τότε οἱ ἀκόλουθες τέσσερις προτάσεις ἔχουν τὴν ἴδια ἀναφορὰ:

(1) R

(2) $\hat{x} (x = x \cdot R) = \hat{x} (x = x)$

(3) $\hat{x} (x = x \cdot S) = \hat{x} (x = x)$

(4) S

Γιατὶ ἡ (1) καὶ ἡ (2) εἶναι λογικὰ ἰσοδύναμες — ὅπως εἶναι ἡ (3) καὶ ἡ (4) —, ἡ (3) διαφέρει ἀπὸ τὴ (2) μόνο στὸ ὅτι περιέχει τὸ μοναδιαῖο ὄρο ' $\hat{x}(x = x \cdot S)$ ', ἐνῶ ἡ (2) περιέχει τὸν ' $\hat{x}(x = x \cdot R)$ ', καὶ οἱ ὄροι αὐτοὶ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο πράγμα ἐφόσον οἱ R καὶ S ἔχουν τὴν ἴδια τιμὴ ἀλήθειας. Ἄρα δύο ὁποιοσδήποτε προτάσεις ἔχουν τὴν ἴδια ἀναφορὰ ἂν ἔχουν τὴν ἴδια τιμὴ ἀλήθειας³. Ἄν λοιπὸν τὸ νόημα μιᾶς πρότασης εἶναι αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται, ὅλες οἱ προτάσεις μὲ τὴν ἴδια τιμὴ ἀλήθειας θὰ εἶναι συνώνυμες — συμπέρασμα ἀπαράδεκτο.

Φαίνεται πὸς θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα ὅτι ἡ προσέγγιση αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος. Εἶναι φυσικὸ, στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ νόημα καὶ ἀναφορὰ. Ἡ δυσκολία, ὑποστηρίζουν, βρίσκεται στὸ ὅτι, γιὰ ζητήματα ἀναφορᾶς, ἡ ἀπάντηση δίνεται συνήθως ἀπὸ τὰ ἐξω-γλωσσικὰ γεγονότα — πράγμα πὸ δὲν ἰσχύει γιὰ τὰ ζητήματα νοήματος — καὶ τὰ γεγονότα μπορεῖ νὰ συνταυτίζονται τὶς ἀναφορᾶς μὴ συνώνυμων ἐκφράσεων. Ἄν θέλουμε μιὰ θεωρία ἡ ὁποία νὰ δίνει τὸ νόημα (σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἀναφορὰ) κάθε πρότασης, θὰ πρέπει νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ νόημα (σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἀναφορὰ) τῶν μερῶν.

Ὡς ἐδῶ ἀκολουθήσαμε τὰ ἴχνη τοῦ Frege· χάρις σ' αὐτὸν ἡ ὁδὸς εἶναι γνώριμη καὶ μάλιστα πεπατημένη. Τώρα ὅμως, νομίζω πὼς ἔχουμε φτάσει σὲ ἀδιέξοδο: ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὸ νόημα δὲν ὀδηγεῖ σὲ μιὰ χρήσιμη περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὸ νόημα τῶν ἐκφράσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ νοήματα τῶν λέξεων (ἢ τῶν ἄλλων συντακτικῶν στοιχείων) ποὺ τὶς συνθέτουν. Ἄς ἀναρωτηθοῦμε, λ.χ., γιὰ τὸ νόημα τοῦ 'ὁ Θεαίτητος πετάει'. Μιὰ ἀπάντηση, σύμφωνα μὲ τὸν Frege, θὰ εἶχε τὴν ἐξῆς μορφή: ἂν πάρουμε ὡς ὄρισμα τὸ νόημα τοῦ 'ὁ Θεαίτητος', τὸ νόημα τοῦ 'πετάει' δίνει ὡς τιμὴ τὸ νόημα τοῦ 'ὁ Θεαίτητος πετάει'. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀπάντηση αὐτὴ δὲν λέει τίποτα. Θέλαμε νὰ μάθουμε ποῖο εἶναι τὸ νόημα τοῦ 'ὁ Θεαίτητος πετάει'· δὲν ἀποτελεῖ πρόοδο τὸ νὰ μᾶς ποῦν πὼς εἶναι τὸ νόημα τοῦ 'ὁ Θεαίτητος πετάει'. Αὐτὸ τὸ ξέραμε καὶ χωρὶς καθόλου θεωρία. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ψευδοπεριγραφῆς εἶναι ἀνώφελο τὸ νὰ μιλάμε γιὰ τὴ δομὴ τῆς πρότασης καὶ τὰ νοήματα τῶν λέξεων, ἀφοῦ αὐτὸ δὲν συμβάλλει στὸ σχηματισμὸ τῆς συγκεκριμένης περιγραφῆς τοῦ νοήματος τῆς πρότασης.

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ ἀνάμεσα σὲ πραγματικὴ καὶ σὲ φαινομενικὴ περιγραφή θὰ γίνεῖ ἀκόμα πιὸ σαφὴς ἂν ζητήσουμε μιὰ θεωρία, ἀνάλογη μὲ τὴ μικρογραφία θεωρίας τῆς ἀναφορᾶς γιὰ μοναδιαίους ὄρους ποὺ σχεδιάσαμε πιὸ πάνω, ἡ ὁποία ὅμως νὰ ἀφορᾷ τὰ νοήματα καὶ ὄχι τὶς ἀναφορές. Ἡ ἀναλογία ἀπαιτεῖ μιὰ θεωρία ἡ ὁποία νὰ συνεπάγεται ὅλες τὶς προτάσεις τῆς μορφῆς 'S σημαίνει M', ὅπου τὸ 'S' ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ δομικὴ περιγραφή τῆς πρότασης, καὶ τὸ 'M' ἀπὸ ἓνα μοναδιαῖο ὄρο ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὸ νόημα αὐτῆς τῆς πρότασης· ἐπιπλέον, ἡ θεωρία αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ παρέχει μιὰ ἀποτελεσματικὴ μέθοδο γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ νοήματος ὁποιασδήποτε πρότασης τῆς ὁποίας ἔχουμε τὴ δομικὴ περιγραφή. Εἶναι φανερό, ὅτι ἂν θέλουμε νὰ ἀνταποκριθοῦμε πρὸς τὰ κριτήρια αὐτά, μᾶς χρειάζεται ἓνας σαφέστερα διαρθρωμένος τρόπος νὰ ἀναφερόμαστε στὰ νοήματα⁴. Τὰ νοήματα ὡς ὄντοτητες ἢ ἡ συναφῆς ἔννοια τῆς συνωνυμίας μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσουμε τὸν ἀκόλουθο κανόνα συσχετισμοῦ τῶν προτάσεων μὲ τὰ μέρη τους: εἶναι συνώνυμες οἱ προτάσεις τῶν ὁποίων τὰ ἀντίστοιχα μέρη εἶναι συνώνυμα (ἐδῶ βέβαια τὸ 'ἀντίστοιχα' χρειάζεται νὰ ἀποσαφηνιστεῖ). Τὰ νοήματα ὡς ὄντοτητες μπορεῖ ἀκόμη, σὲ θεωρίες ὅπως τοῦ Frege, νὰ διαδραματίσουν τὸ ρόλο ἀναφορῶν — χάνοντας ἔτσι τὸ πλεονέκτημά τους ὡς ὄντοτητες διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἀναφορές. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι τὸ μόνο πράγμα ποῦ, ὡς φαίνεται, τὰ νοήματα δὲν μποροῦν νὰ κάνουν, εἶναι νὰ διευκολύνουν τὴ λειτουργία τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος — στὸ μέτρο, τουλάχιστον, ποὺ ἀπαιτοῦμε ἀπὸ μιὰ τέτοια θεωρία νὰ μᾶς δίνει μὲ μὴ ταυτολογικὸ τρόπο τὸ νόημα κάθε πρότασης τῆς γλώσσας. Ἡ ἀντίρρησή μου γιὰ τὰ νοήματα στὴ θεωρία τοῦ νοήματος δὲν εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἀφηρημένες ὄντοτητες, ἢ γιὰ τὸ ὅτι οἱ συνθήκες τῆς ταυτότητάς τους εἶναι ἀσαφεῖς, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι δὲν ἔχουν ἀποδεδειγμένη χρησιμότητα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ μποροῦμε νὰ θέσουμε ἐκτὸς μάχης μιὰν ἀκόμα αἰσιόδοξη

ιδέα. "Ας υποθέσουμε ότι διαθέτουμε μιὰ ικανοποιητική θεωρία τῆς σύνταξης γιὰ τὴ γλώσσα μας, ἢ ὁποία συνίσταται σὲ μιὰ ἀποτελεσματική μέθοδο καθορισμοῦ τοῦ ἂν μιὰ τυχούσα ἔκφραση εἶναι νοηματικὰ αὐτοτελής (δηλαδή ἂν εἶναι πρόταση) ἢ ὄχι· υποθέτουμε ἐπίσης πὼς γιὰ τὴ μέθοδο αὐτὴ οἱ προτάσεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ στοιχεῖα, πὸ προέρχονται ἀπὸ ἓνα σταθερὸ καὶ πεπερασμένο ἀπόθεμα συντακτικῶν στοιχείων (χοντρικὰ θὰ λέγαμε λέξεις) καὶ τὰ ὁποῖα συνδυάζονται μεταξύ τους σύμφωνα μὲ ὀρισμένους ἐπιτρεπτοὺς τρόπους. Ἡ αἰσιόδοξη ιδέα εἶναι ὅτι ἓνα τέτοιο συντακτικὸ θὰ μᾶς δώσει καὶ μιὰ σημασιολογική θεωρία, ἂν τοῦ προσθέσουμε ἓνα λεξικὸ πὸ νὰ παρέχει τὸ νόημα κάθε συντακτικῆς μονάδας. "Αν ὅμως ἡ σημασιολογία πρέπει νὰ περιλαμβάνει καὶ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, μὲ τὴν ἔννοια πὸ ἔμεῖς δίνουμε στὸν ὄρο αὐτό, τότε οἱ ἐλπίδες μας θὰ συντριβοῦν: ἡ γνώση τῶν δομικῶν χαρακτηριστικῶν τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζουν τὴ νοηματικὴ αὐτοτέλεια τῆς πρότασης, καὶ ἡ γνώση τοῦ νοήματος τῶν ἐπιμέρους στοιχείων, δὲν μποροῦν νὰ ἀθροιστοῦν ἔτσι ὥστε νὰ ἰσοδυναμοῦν μὲ τὴ γνώση τοῦ τί σημαίνει μιὰ πρόταση. Αὐτὸ μποροῦμε εὐκόλα νὰ τὸ δείξουμε στὴν περίπτωση τῶν δοξικῶν προτάσεων. Τὸ συντακτικὸ τους δὲν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα. Ὡστόσο ἡ προσθήκη ἑνὸς λεξικοῦ ἀφήνει ἀνέγγιχτο τὸ κλασικὸ σημασιολογικὸ πρόβλημα, ὅτι δηλαδή δὲν μποροῦμε κἂν νὰ περιγράψουμε τίς συνθῆκες ἀλήθειας τῶν προτάσεων αὐτῶν, μὲ βάση αὐτὰ πὸ γνωρίζουμε γιὰ τὰ νοήματα τῶν λέξεών τους. Ἀκόμα καὶ ἂν βελτιώσουμε τὸ λεξικὸ, ἔτσι ὥστε νὰ δείχνει τὸ νόημα (ἢ τὰ νοήματα) μᾶς ἀμφίσημης ἔκφρασης σὲ καθένα ἀπὸ τὰ δυνατὰ πλαίσια ἀναφορᾶς, ἢ κατάσταση δὲν θὰ μεταβληθεῖ ριζικὰ: τὸ πρόβλημα τῶν δοξικῶν προτάσεων παραμένει καὶ μετὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀμφισημιῶν.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα ἀναδρομικὸ (recursive) συντακτικὸ μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς λεξικοῦ δὲν μᾶς δίνει, ἀναγκαστικά, μιὰ ἀναδρομικὴ σημασιολογία,^(β) ἔχει συσκοτισθεῖ ἀπὸ ὀρισμένες πρόσφατες γλωσσολογικὲς ἐργασίες, ὅπου σημασιολογικὰ κριτήρια παρεισφύουν στὴν ἐξέταση θεωριῶν, οἱ ὁποῖες ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι συντακτικὲς. Τὸ ὅλο ζήτημα θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἀπλὴ διαφορά στὴν ὀρολογία, ἂν τὰ σημασιολογικὰ κριτήρια ἦταν σαφῆ: ὅμως δὲν εἶναι. "Ὅλοι συμφωνοῦμε πὼς τὸ κύριο ἔργο τῆς σημασιολογίας εἶναι νὰ παρέχει τὴ σημασιολογικὴ ἐρμηνεία (τὸ νόημα) γιὰ κάθε πρόταση τῆς γλώσσας· ὅμως, ἀπὸ ὅσο ξέρω, στὴ γλωσσολογικὴ βιβλιογραφία δὲν θὰ βροῦμε οὔτε μιὰ ἐργασία ἢ ὁποῖα νὰ ἐκθέτει μὲ σαφήνεια πὼς μιὰ θεωρία ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο αὐτό, ἢ, ἂν τὸ ἔργο ἔχει πραγματοποιηθεῖ, πὼς θὰ μπορέσουμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε. Ἡ ἀντίθεση πρὸς τὸ συντακτικὸ εἶναι ἐντυπωσιακὴ: τὸ κύριο ἔργο ἑνὸς ὀλιγαρχοῦς (modest) συντακτικοῦ εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς *νοηματικῆς αὐτοτέλειας* (πότε μιὰ ἔκφραση θεωρεῖται πρόταση). Μποροῦμε νὰ ἔχουμε τόση ἐμπιστοσύνη στὴν ὀρθότητα τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ, ὅση καὶ στὴν ἀντιπροσωπευτικότητά τοῦ δείγματός μας, ἢ στὴν ἰκανότητά μας νὰ διαπιστώσουμε πότε οἱ συγκεκρι-

μένες εκφράσεις είναι νοηματικά αυτοτελείς (προτάσεις). Ποιά είναι ή ανάλογη σαφής διατύπωση για τὸ ἔργο ποὺ πρέπει νὰ ἐπιτελέσει ή σημασιολογία, ή τὸ ἀντίστοιχο τὲστ ὀρθότητος;⁵

Ἀποφασίσαμε πιὸ πάνω νὰ μὴ δεχόμεστε ὅτι τὰ μέρη τῶν προτάσεων ἔχουν νόημα, παρὰ μόνο μὲ τὴν ὄντολογικὰ οὐδέτερη ἔννοια τῆς συστηματικῆς συμβολῆς τους στὸ νόημα τῶν προτάσεων στὶς ὁποῖες τὰ συναντᾶμε. Ἀφοῦ λοιπόν, μὲ τὸ νὰ δεχόμεστε ἀξιοματικὰ τὴν ὑπαρξὴ νοημάτων, δὲν εἶχαμε κανένα καθαρὸ κέρδος, ἄς ἐπιστρέψουμε σὲ ἐκείνη τὴν ἰδέα. Ἡ κατεύθυνση, πρὸς τὴν ὁποία μᾶς ὀδηγεῖ, εἶναι μιὰ κάποια ὀλιστικὴ (holistic) ἀντίληψη γιὰ τὸ νόημα. Ἄν τὸ νόημα τῶν προτάσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δομὴ τους, καὶ τὸ νόημα κάθε δομικοῦ στοιχείου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ νοηθεῖ παρὰ μόνο ὡς ἀφαίρεση, ή ὁποία διενεργεῖται πάνω στὸ σύνολο τῶν προτάσεων ποὺ περιέχουν τὸ στοιχεῖο αὐτό, τότε, μπορούμε νὰ προσδιορίσουμε τὸ νόημα ὁποιασδήποτε πρότασης (ή λέξης), μόνο ὅταν προσδιορίσουμε τὸ νόημα ὅλων τῶν προτάσεων (καὶ λέξεων) τῆς γλώσσας. Ὁ Frege εἶπε ὅτι μιὰ λέξη ἔχει νόημα μόνο μέσα στὴν πρόταση· μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα θὰ μπορούσε νὰ προσθέσει πὼς μιὰ πρόταση ἔχει νόημα μόνο μέσα στὴ γλώσσα.

Ἐνας ὀλισμὸς αὐτοῦ τοῦ βαθμοῦ ἐνουπήρχε ἤδη στὴν ἰδέα ὅτι μιὰ ἐπαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος πρέπει νὰ συνεπάγεται ὅλες τὶς προτάσεις τῆς μορφῆς 'S σημαίνει M'. Τώρα ὁμως, ποὺ φάνηκε ὅτι τὰ νοήματα τῶν προτάσεων, ὅπως καὶ τὰ νοήματα τῶν λέξεων, δὲν μπορούν νὰ χρησιμεύουν σὲ τίποτα, ἄς δοῦμε μήπως μπορούμε νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικὸς ἐκείνους μοναδιαίους ὄρους ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀντικαθιστοῦν τὸ 'M' καὶ ὅτι ἀναφέρονται σὲ νοήματα. Ἀπὸ μιὰν ἀποψη, πρόκειται γιὰ τὸ ἀπλούστερο τῶν πραγμάτων: δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ γράψουμε 'S σημαίνει ὅτι P' καὶ νὰ φανταστοῦμε πὼς τὸ 'P' ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ πρόταση. Ὅπως εἶδαμε, οἱ προτάσεις δὲν εἶναι ὀνόματα νοημάτων, καὶ μάλιστα οἱ προτάσεις ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ πρόθεμα 'ὅτι' δὲν εἶναι κἂν ὀνόματα — ἐκτὸς ἂν τὸ ἀποφασίσουμε. Φαίνεται ὁμως πὼς θὰ συναντήσουμε δυσκολίες ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἀποψη: θὰ μπορούσε κανεὶς εὐλόγα νὰ ὑποθέσει ὅτι παλεύοντας μὲ τὴ λογικὴ τῆς φαινομενικὰ μὴ ἐκτατικῆς (non-extensional) ἐκφρασης 'σημαίνει ὅτι' θὰ συναντήσουμε προβλήματα τὸ ἴδιο δύσκολα, ἴσως μάλιστα ταυτόσημα, μὲ τὰ προβλήματα ποὺ ή θεωρία μας ξεκίνησε νὰ λύσει.

Ὁ μόνος τρόπος ποὺ γνωρίζω γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν οἱ δυσκολίες αὐτὲς εἶναι ἀπλὸς καὶ ριζικός. Ὁ φόβος ὅτι ἔχουμε ἐμπλακεῖ στὶς ἀπορίες τῆς ἔντασης (intension) προέρχεται ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ 'σημαίνει ὅτι' σὰν ἓνα γεφύρωμα ἀνάμεσα στὴν περιγραφή τῆς πρότασης καὶ τὴν πρόταση τὴν ἴδια· ὁμως μπορεῖ ή ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειρήματός μας νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεφύρωμα ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γεφυρώνει. Ἡ θεωρία θὰ ἔχει ἐκπληρώσει τὸ ἔργο της ἂν παρέχει, γιὰ κάθε πρόταση 'S' τῆς γλώσσας ποὺ μελετᾶμε, μιὰν ἀντίστοιχη πρόταση (ὡς ἀντικατάσταση τοῦ 'P') ή ὁποία κατὰ κάποιο τρόπο — ποὺ δὲν ἔχουμε ἀκόμα ἀποσαφηνίσει — προσδιορίζει

τὸ νόημα' τῆς S. "Ένας προφανῆς ὑποψήφιος γιὰ τὸ ρόλο τῆς ἀντίστοιχης πρότασης εἶναι ἡ ἴδια ἡ S, ἂν βέβαια ἡ γλῶσσα-ἀντικείμενο περιέχεται στὴ μεταγλώσσα· ἂν ὄχι, τότε ἡ ἀντίστοιχη πρόταση θὰ εἶναι ἡ μετάφραση τῆς S στὴ μεταγλώσσα. Τέλος, κάνοντας ἕνα ἀκόμα τολμηρὸ βῆμα, ἄς προσπαθήσουμε νὰ χειριστοῦμε τὴ θέση ποὺ καταλαμβάνει τὸ 'P' ἐκτατικά: γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσουμε αὐτὸ, θὰ ἐξαλείψουμε τὸ ἀσαφὲς 'σημαίνει ὅτι', θὰ προμηθεύσουμε ἕνα κατάλληλο λογικὸ συνδετικὸ στὴν πρόταση ποὺ ἀντικαθιστᾷ τὴν 'P', καὶ θὰ ἐφοδιάσουμε μὲ ἕνα κατηγορηματὴν περιγραφή ποὺ ἀντικαθιστᾷ τὴν 'S'. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι

(A) S εἶναι A τότε καὶ μόνο τότε ἂν P.

Αὐτὸ ποὺ ζητᾷμε ἀπὸ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλῶσσα Γ εἶναι τὸ ἐξῆς: χωρὶς νὰ κάνει χρῆση (περαιτέρω) σημασιολογικῶν ἐννοιῶν, νὰ θέσει ἐπαρκεῖς περιορισμοὺς στὸ κατηγορηματὴν 'εἶναι A', ἔτσι ὥστε νὰ συνεπάγεται ὅλες τὶς προτάσεις ποὺ παράγονται ἀπὸ τὸν τύπο (schema) A, ὅταν τὸ 'S' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μιὰ δομικὴ περιγραφή μιᾶς πρότασης τῆς γλώσσας Γ, καὶ τὸ 'P' ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πρόταση.

Δύο κατηγορήματα ποὺ πληροῦν τὴ συνθήκη αὐτὴ ἔχουν τὴν ἴδια ἐκταση⁶, ἐπομένως, ἂν ἡ μεταγλώσσα εἶναι ἀρκετὰ πλούσια, τίποτα δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἐπιβάλουμε σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζω θεωρία τοῦ νοήματος τὴ μορφή ἐνὸς ρητᾶ διατυπωμένου ὀρισμοῦ τοῦ κατηγορήματος 'εἶναι A'. Ἀλλά, εἴτε διατυπώσουμε ρητᾶ τὸν ὀρισμὸ του, (γ) εἴτε τὸ χαρακτηρίσουμε μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ἀναδρομικῆς συνάρτησης, εἶναι σαφὲς ὅτι οἱ προτάσεις γιὰ τὶς ὁποῖες τὸ 'εἶναι A' ἰσχύει, θὰ εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἀληθεῖς προτάσεις τῆς Γ: γιὰ τὴν ἡ συνθήκη ποὺ θέσαμε, καὶ τὴν ὁποία πρέπει νὰ πληροῖ μιὰ ἱκανοποιητικὴ θεωρία τοῦ νοήματος, εἶναι στὴν οὐσία ἡ σύμβαση A τοῦ Tarski, ἡ ὁποία συνιστᾷ κριτήριον ἐπάρκειας γιὰ ἕναν τυπικὸ σημασιολογικὸ ὀρισμὸ τῆς ἀλήθειας⁷.

Τὸ μονοπάτι ποὺ μᾶς ὀδήγησε ὡς ἐδῶ ἦταν ἀρκετὰ μπερδεμένο, τὸ συμπέρασμα ὅμως μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ἀπλά: μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ μιὰ γλῶσσα Γ μπορεῖ νὰ δείξει 'πῶς τὰ νοήματα τῶν προτάσεων ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ νοήματα τῶν λέξεων', μόνο ἂν περιέχει ἕναν (ἀναδρομικὸ) ὀρισμὸ τῆς ἀλήθειας—στὴ—Γ. Δὲν ἔχουμε, τουλάχιστον μέχρι στιγμῆς, ἄλλο τρόπο γιὰ νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας δὲν συμμετεῖχε, ἀπὸ ὅσο μποροῦμε νὰ δοῦμε, στὴ διατύπωση τοῦ ἀρχικοῦ μας προβλήματος. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ προβλήματος αὐτοῦ μᾶς ὀδήγησε στὴν ἄποψη ὅτι μιὰ ἐπαρκῆς θεωρία τοῦ νοήματος πρέπει νὰ χαρακτηρίζει ἕνα κατηγορηματὴν τὸ ὁποῖο νὰ πληροῖ ὀρισμένους ὄρους. "Ὅτι ἕνα τέτοιο κατηγορηματὴν ἰσχύει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰ τὶς ἀληθεῖς προτάσεις, αὐτὸ ἦταν κάτι σὰν ἀνακάλυψη. Ἐλπίζω, αὐτὸ ποὺ ἐπιχειρῶ νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς ὑπεράσπιση τῆς φιλοσοφικῆς σπουδαιότητος τῆς θεωρίας τοῦ Tarski γιὰ τὴ σημασιολογικὴ ἔννοια τῆς ἀλήθειας. "Ὅμως ἡ ὑπεράσπισή μου αὐτὴ ἔχει πολὺ μικρὴ σχέση, ἂν ἔχει καθόλου, μὲ τὸ ἂν ἡ ἔννοια

πού ὄρισε ὁ Tarski εἶναι ἡ (ἢ μιὰ) φιλοσοφικὰ ἐνδιαφέρουσα ἐννοια τῆς ἀλήθειας, ἢ ἀκόμα μὲ τὸ ἂν διαφωτίζει τὴν τρέχουσα χρῆση λέξεων ὅπως 'ἀληθές' καὶ 'ἀλήθεια'. Εἶναι δυστύχημα ὅτι ὁ κονιορτός ἀπὸ μάταιες καὶ συγκεχυμένες διαμάχες γύρω ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ἄφησε τοὺς θεωρητικούς τῆς γλώσσας (φιλόσοφους, λογικούς, ψυχολόγους καὶ γλωσσολόγους) νὰ ἀναγνωρίσουν τὴ σημασιολογικὴ ἐννοια τῆς ἀλήθειας (ὅποιο-δήποτε ὄνομα καὶ ἂν τῆς δώσουμε) ὡς ἐμπεριστατωμένη καὶ ἰσχυρὴ θεμελίωση μιᾶς ἐπαρκούς θεωρίας τοῦ νοήματος.

Δὲν ὑπάρχει, φυσικά, κανένας λόγος νὰ ἀποσιωπήσουμε τὴν πρόδηλη σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐννοια τοῦ νοήματος καὶ σὲ ἕναν ὄρισμὸ τῆς ἀλήθειας, σὰν αὐτὸν πού κατασκευάζει ὁ Tarski. Εἶναι ἡ ἐξῆς: ὁ ὄρισμὸς παρέχει ἀναγκαῖες καὶ ἐπαρκεῖς συνθήκες ἀλήθειας γιὰ κάθε πρόταση, καὶ τὸ νὰ δίνεις συνθήκες ἀλήθειας γιὰ μιὰ πρόταση εἶναι ἕνας τρόπος προσδιορισμοῦ τοῦ νοήματός της. Τὸ νὰ γνωρίζεις τὴ σημασιολογικὴ ἐννοια τῆς ἀλήθειας γιὰ μιὰ γλώσσα ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ γνωρίζεις τί σημαίνει ὅτι μιὰ πρόταση (ὅποιαδήποτε πρόταση) εἶναι ἀληθής, καὶ αὐτὸ πάλι — μὲ μιὰ εὐλογη ἐρμηνεία τῆς ἔκφρασης — ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν κατανόηση τῆς γλώσσας. Πάντως, αὐτὴ εἶναι ἡ δικαιολογία μου γιὰ μιὰ ἰδιομορφία αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης, ἢ ὅποια ἐνδέχεται νὰ σκανδαλίσει τοὺς ἐπαῖοντες: ἡ ἐλεύθερη χρῆση τῆς λέξης 'νόημα' γιατί, τελικά, αὐτὸ πού ἀποκαλῶ θεωρία τοῦ νοήματος καταλήγει νὰ μὴν κάνει καθόλου χρῆση νοημάτων, εἴτε πρόκειται γιὰ νοήματα προτάσεων εἴτε γιὰ νοήματα λέξεων. Πράγματι, ἐφόσον ἕνας ἀριθμὸς τῆς ἀλήθειας τύπου Tarski ἱκανοποιεῖ ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις πού μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἀπὸ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος, εἶναι σαφές ὅτι μιὰ τέτοια θεωρία ταιριάζει ἄνετα σ' αὐτὸ πού ὁ Quine ὀνομάζει 'θεωρία τῆς ἀναφορᾶς' γιὰ νὰ τὸ διακρίνει ἀπὸ αὐτὸ πού ὀνομάζει 'θεωρία τοῦ νοήματος'. Τόσο τὸ καλύτερο γι' αὐτὸ πού ὀνομάζω θεωρία τοῦ νοήματος καὶ τόσο τὸ χειρότερο, ἴσως, γιὰ τὸ ὅτι τὸ ὀνομάζω ἔτσι⁸.

Μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος (ὅπως τὴν ὀνομάζω, διαστρέφοντας ἐλαφρῶς τὸν ὄρο) εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ ἡ φιλοδοξία της εἶναι νὰ περιγράψει τὴ λειτουργία μιᾶς φυσικῆς γλώσσας. "Ὅπως κάθε θεωρία, μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ ἂν συγκρίνουμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ συμπεράσματά της μὲ τὰ γεγονότα. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση αὐτὸ εἶναι εὐκόλο, γιατί ἡ θεωρία, ὅπως τὴν περιγράψαμε, παράγει ἄπειρο πλῆθος προτάσεων, πού καθεμιὰ τους προσδιορίζει τὶς συνθήκες ἀλήθειας μιᾶς πρότασης: ἀρκεῖ νὰ διαλέξουμε ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα, ἂν αὐτὸ πού ἡ θεωρία παρουσιάζει ὡς συνθήκες ἀλήθειας μιᾶς πρότασης εἶναι πράγματι συνθήκες ἀλήθειας τῆς πρότασης. "Ἐνα συνηθισμένο τεστ μπορεῖ, λ.χ., νὰ ἀπαιτεῖ νὰ διαπιστώσουμε ἂν ἡ πρόταση 'τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο' εἶναι ἀληθής, τότε καὶ μόνο τότε, ἂν τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο. "Ὅλες οἱ περιπτώσεις πού θὰ συναντήσουμε δὲν θὰ εἶναι τόσο ἀπλές (γιὰ λόγους πού θὰ θίξουμε πιὸ κάτω) — εἶναι ὅμως προφανές ὅτι αὐτὴ ἡ μορφή ἐλέγχου δὲν προσφέρεται γιὰ ἀριθμητικὴ ἐπαλή-

θευση. Μιά ακριβής αντίληψη, για τὸ τί συνιστᾶ μιὰ θεωρία στὴν περιοχὴ αὐτή, εἶναι ἓνα θαυμάσιο πλαίσιο ἂν θέλουμε νὰ θέσουμε βαθυστόχαστα ἐρωτήματα γιὰ τὴν ὀρθότητα μιᾶς θεωρίας τῆς γλώσσας καὶ γιὰ τὸ πῶς μποροῦμε νὰ τὴν ἐλέγξουμε. Οἱ δυσκολίες ὅμως εἶναι θεωρητικές, ὄχι πρακτικές. Στὴν πράξη, τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ σχηματίσουμε μιὰ θεωρία ποὺ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ λειτουργεῖ· τὸ ἂν εἶναι ὀρθή, μπορεῖ ὅποιοςδήποτε νὰ τὸ διαπιστώσει⁹. Οὔτε εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε γιατί. Ἡ θεωρία δὲν λέει τίποτα τὸ καινούριο σχετικὰ μὲ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες μιὰ ἐπιμέρους πρόταση εἶναι ἀληθής· δὲν ἀποσαφηνίζει τὶς συνθῆκες αὐτὲς περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἡ πρόταση ἢ ἴδια. Τὸ ἔργο τῆς θεωρίας εἶναι νὰ συσχετίσει τὶς ἤδη γνωστὲς συνθῆκες ἀλήθειας τῆς πρότασης μὲ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ (τὶς 'λέξεις') τῆς πρότασης, ποὺ ἐπανεμφανίζονται καὶ σὲ ἄλλες προτάσεις καὶ στὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν ἴδιοι ρόλοι σὲ ἄλλες προτάσεις. Ἡ ἐμπειρική ἰσχὺς μιᾶς τέτοιας θεωρίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο πετυχαίνει νὰ ἀνασυστήσῃ τὴ δομὴ μιᾶς πολὺ περίπλοκης ἱκανότητας — τῆς ἱκανότητας νὰ μιλᾷ καὶ νὰ κατανοεῖ μιὰ γλώσσα. Εὐκόλα μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε πότε οἱ συγκεκριμένοι ἰσχυρισμοὶ τῆς θεωρίας ταιριάζουν μὲ τὸ πῶς κατανοοῦμε τὴ γλώσσα· αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἂν ἔχουμε ἔστω καὶ ἀτελὴ ἐποπτεία τοῦ μηχανισμοῦ τῶν γλωσσικῶν μας ἐπιτεύξεων.

Οἱ παρατηρήσεις τῆς τελευταίας παραγράφου ἰσχύουν μόνο γιὰ μιὰ εἰδική περίπτωση: ὅταν δεχόμαστε ὅτι ἡ γλώσσα γιὰ τὴν ὁποία ἔχει δοθεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀλήθειας εἶναι μέρος τῆς γλώσσας ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ κατανοεῖ αὐτὸς ποὺ διενεργεῖ τὸ χαρακτηρισμό. Στὴν περίπτωση αὐτή, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ συντάκτης τῆς θεωρίας θὰ χρησιμοποιήσῃ, ἐφόσον μπορεῖ, τὸ πλεονέκτημα ποὺ τοῦ παρέχει ἡ μεταγλώσσα: ὅτι, δηλαδή, διαθέτει, γιὰ κάθε πρόταση τῆς γλώσσας—ἀντικείμενο, μιὰ πρόταση ἐγγυημένα ἰσοδύναμη. Ὅμως τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς παρασύρει· δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστεύουμε ὅτι μιὰ θεωρία, ποὺ συνεπάγεται τὴν πρόταση «τὸ 'τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο' εἶναι ἀληθὲς τότε καὶ μόνο τότε ἂν τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο», εἶναι ὀρθότερη ἀπὸ μιὰ θεωρία ποὺ ἀντὶ γι' αὐτὴ συνεπάγεται τὴν πρόταση:

(S) τὸ 'τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο' εἶναι ἀληθὲς τότε καὶ μόνο τότε
ἂν τὸ γρασίδι εἶναι πράσινο

— μὲ τὴν προϋπόθεση, ἀσφαλῶς, ὅτι εἴμαστε τὸ ἴδιο βέβαιοι γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς (S), ὅσο εἴμαστε καὶ γιὰ τὴν πιὸ διάσημη προκάτοχό της. Ὅμως ἡ (S) δὲν συμβάλλει ἐξίσου στὴν ἐδραίωση τῆς πεποίθησης ὅτι ἡ θεωρία ἢ ὁποῖα τὴ συνεπάγεται εἶναι ἄξια νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα θεωρία τοῦ νοήματος.

Ἡ νευρική κρίση ποὺ προμηνύεται μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ὡς ἐξῆς. Ἀπὸ μόνος του ὁ τραγελαφικὸς χαρακτήρας τῆς (S) δὲν συνιστᾶ ἐπιχείρημα ἐνάντια στὴ θεωρία τῆς ὁποίας εἶναι συνέπεια, ἐφόσον ἡ θεωρία δίνει ὀρθὰ ἀποτελέσματα γιὰ κάθε πρόταση (βασισμένα στὴ δομὴ τῆς πρότασης, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος). Δὲν εἶναι διόλου προφανὲς τὸ πῶς ἡ (S) θὰ μποροῦσε νὰ συμμετέχει σὲ ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα, ἂν ὅμως συμμετεῖχε —

αν δηλαδή ή (S) ήταν επακόλουθο ενός χαρακτηρισμοῦ τοῦ κατηγορήματος 'εἶναι ἀληθές', ὁ ὁποῖος νὰ ἀπέδιδε μιὰ σταθερὴ ἀντιστοίχιση τῶν ἀληθειῶν μὲ τὶς ἀλήθειες καὶ τῶν ψευδῶν μὲ τὰ ψεύδη — τότε δὲν νομίζω ὅτι θὰ μᾶς εἶχε διαφύγει κανένα οὐσιῶδες στοιχεῖο τῆς ἰδέας τοῦ νοήματος.

Ὅταν οἱ προτάσεις τῆς μορφῆς 'S εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε αν P' εἶναι λογικὰ ἐπακόλουθα μιᾶς θεωρίας τῆς ἀλήθειας, τὸ δεξιὸ σκέλος τῆς ἰσοδυναμίας συμβάλλει στὸν καθορισμὸ τοῦ νοήματος τῆς S, ὄχι ὡς συνώνυμό της, ἀλλὰ γιατί προσθέτει μιὰν ἀκόμα πινελιά στὸν πίνακα, ὁ ὁποῖος ὡς σύνολο μᾶς λέει ὅλα ὅσα μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε γιὰ τὸ νόημα τῆς S· ἡ πινελιά αὐτὴ προστίθεται χάρις στὸ ὅτι ἡ πρόταση, ποὺ ἀντικαθιστᾷ τὴν 'P', εἶναι ἀληθὴς τότε καὶ μόνο τότε αν ἡ S εἶναι ἀληθὴς.

Θὰ ἦταν χρήσιμο ἴσως νὰ ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ (S) εἶναι ἀποδεκτὴ, αν εἶναι, ἐπειδὴ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι οἱ προτάσεις 'τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο' καὶ 'τὸ γρασίδι εἶναι πράσινο' εἶναι ἀληθεῖς, ἀνεξάρτητα ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη· ὅταν ὅμως δὲν εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τὴν ἀλήθεια μιᾶς πρότασης, μποροῦμε νὰ ἐμπιστευτοῦμε τὸ χαρακτηρισμὸ ἑνὸς κατηγορήματος ἀλήθειας μόνο αν συνταιριάζει τὴν πρόταση αὐτὴ μὲ μιὰν ἄλλη, ποὺ ἔχουμε λόγους νὰ τὴ θεωροῦμε ἰσοδύναμη. Ἄν κάποιος ἀμφιβάλλει γιὰ τὸ χρῶμα τοῦ χιονιοῦ ἢ τοῦ γρασιδιοῦ, ἀκόμα καὶ αν ἀμφέβαλε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ δύο, δὲν θὰ τοῦ συνιστούσαμε νὰ δεχτεῖ μιὰ θεωρία ἢ ὁποία συνεπάγεται τὴν (S) — ἐκτὸς καὶ αν νομίζει ὅτι τὸ χρῶμα τοῦ ἑνὸς εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὸ χρῶμα τοῦ ἄλλου. Ἡ παντογνωσία προφανῶς μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ πιὸ παράδοξες θεωρίες τοῦ νοήματος ἀπὸ ὅ,τι ἡ ἄγνοια — ἔχει ὅμως λιγότερη ἀνάγκη ἐπικοινωνίας.

Ὁ κάτοχος μιᾶς γλώσσας πρέπει νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ κατασκευάσει μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος γιὰ τὸν κάτοχο μιᾶς ἄλλης, ὅμως στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ἐμπειρικὸς ἔλεγχος τῆς ὀρθότητος τῆς θεωρίας δὲν εἶναι πιά ἀπλὴ ταυτολογία. Ὁ στόχος τῆς θεωρίας θὰ εἶναι πάλι ἀπειράριθμοι συσχετισμοὶ προτάσεων μὲ τὴν ἴδια τιμὴ ἀλήθειας. Ὅμως αὐτὴ τὴ φορά δὲν μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ κατασκευαστὴς τῆς θεωρίας ἔχει ἄμεση ἐποπτεία τῶν πιθανῶν ἰσοδυναμιῶν μεταξὺ τῆς γλώσσας του καὶ τῆς ξένης. Θὰ πρέπει νὰ ἀνακαλύψει, μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο μπορεῖ, ποιὲς προτάσεις τῆς γλώσσας του θεωρεῖ ἀληθεῖς ὁ ξενόγλωσσος (ἢ, καλύτερα, σὲ ποιὸ βαθμὸ τὶς θεωρεῖ ἀληθεῖς). Κατόπιν ὁ γλωσσολόγος θὰ προσπαθήσει νὰ σχηματίσει ἕνα χαρακτηρισμὸ τοῦ κατηγορήματος ἀληθὴς-γιὰ-τὸν-ξενόγλωσσο, ὁ ὁποῖος νὰ ἀποδίδει, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, μιὰν ἀντιστοίχιση τῶν προτάσεων ποὺ ὁ ξενόγλωσσος θεωρεῖ ἀληθεῖς (ἢ ψευδεῖς) μὲ τὶς προτάσεις ποὺ θεωρεῖ ἀληθεῖς (ἢ ψευδεῖς) ὁ ἴδιος ὁ γλωσσολόγος. Ἄν ὑποτεθεῖ ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ πετύχουμε τέλεια ἀντιστοίχιση, τὸ ὑπόλοιπο προτάσεων, οἱ ὁποῖες, ἐνῶ θεωροῦνται ἀληθεῖς, μεταφράζονται μὲ προτάσεις οἱ ὁποῖες θεωροῦνται ψευδεῖς (καὶ ἀντίστροφα), θὰ εἶναι τὸ περιθώριο σφάλματος (τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ὀφείλεται τόσο στὸ γλωσσολόγο ὅσο καὶ στὸν ξενόγλωσσο). Ὅταν ἐρμηνεύουμε τὰ λόγια ἢ τὶς σκέψεις τοῦ ἄλλου ἢ 'χάρις' (ῃ) εἶναι ἀναπόφευκτη

καὶ γιὰ ἓναν ἄλλο λόγο: ὅπως ἀκριβῶς πρέπει νὰ μεγιστοποιήσουμε τὴ συμφωνία, γιὰτί ἀλλιῶς κινδυνεύουμε νὰ μὴ βγάξουμε νόημα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ λέει ὁ ξενόγλωσσος, ἔτσι θὰ πρέπει νὰ μεγιστοποιήσουμε καὶ τὴ μὴ ἀντιφατικότητα ποὺ ὑποθέτουμε ὅτι τὸν χαρακτηρίζει, γιὰτί ἀλλιῶς διατρέχουμε τὸν κίνδυνο νὰ μὴν τὸν κατανοοῦμε. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἐνιαία ἀρχὴ βέλτιστης 'χάριτος': ἐπομένως οἱ περιοριστικὲς συνθήκες δὲν μποροῦν νὰ καθορίσουν μιὰ ἐνιαία θεωρία. Ἡ θεωρία τῆς ριζικῆς μετάφρασης (ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Quine) δὲν μπορεῖ νὰ διακρίνει τελείως αὐτὸ ποὺ ἐννοεῖ ὁ ξενόγλωσσος ἀπὸ αὐτὸ ποὺ πιστεύει. Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε τί ἐννοεῖ κάποιος παρὰ μόνο ἂν γνωρίζουμε τί πιστεύει· δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε τί πιστεύει παρὰ μόνο ἂν γνωρίζουμε τί ἐννοεῖ. Μὲ τὴ ριζικὴ μετάφραση μποροῦμε νὰ εἰσχωρήσουμε, ἔστω καὶ ἀτελῶς, στὸ κύκλωμα αὐτό, χάρις στὸ ὅτι, ὀρισμένες φορές, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε πῶς ἓνα ἄτομο ἀποδέχεται μιὰ πρόταση τὴν ὁποία δὲν καταλαβαίνουμε¹⁰.

Στὶς προηγούμενες σελίδες διερεύνησα πῶς μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε ἐμπειρικὰ μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ἢ ὁποία διατυπώνεται μὲ τὴ μορφή ἐνὸς ὀρισμοῦ τῆς ἀλήθειας, ἀποσιωπώντας ξένοιαστα ἓνα λογικὰ πρότερο ἐρώτημα: ἂν ὑπάρχει πραγματικὴ δυνατότητα νὰ κατασκευάσουμε παρόμοια θεωρία γιὰ μιὰ φυσικὴ γλῶσσα. Τί ἐλπίδες ἐπιτυχίας ἔχει ἡ τυπικὴ σημασιολογικὴ θεωρία μιᾶς φυσικῆς γλῶσσας; Ἐλάχιστες, λέει ὁ Tarski, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν λογικῶν, γλωσσολόγων καὶ φιλόσοφων τῆς γλῶσσας συμφωνοῦν μαζί του¹¹. Θὰ κάνω ὅ,τι μπορῶ γιὰ νὰ διαλύσω αὐτὴ τὴν ἀπαισιοδοξία· ὅ,τι μπορῶ, φυσικά, μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ἐργασίας γενικοῦ καὶ προγραμματικοῦ χαρακτήρα· γιὰτί ἐδῶ, ἡ ἰσχὺς τῆς ἀπόδειξης θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη τῶν κατάλληλων θεωρημάτων.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κλασικοῦ δοκιμίου τοῦ Tarski γιὰ τὴν ἐννοια τῆς ἀλήθειας στὶς τυπικὲς γλῶσσες τελειώνει μὲ τὴν ἐξῆς παρατήρηση, τυπωμένη μὲ πλάγια στοιχεῖα:

... Ἀκόμα καὶ ἡ δυνατότητα συνεποῦς χρήσης τῆς ἔκφρασης 'ἀληθὴς πρόταση', ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ἐναρμονισμένη μὲ τὸ πνεῦμα τῆς καθημερινῆς γλῶσσας, φαίνεται πολὺ ἀμφισβητήσιμη· ἐπομένως εἶναι ἐξίσου ἀμφίβολο τὸ ἂν μποροῦμε νὰ κατασκευάσουμε ἓναν ὀρθὸ ὀρισμὸ τῆς ἔκφρασης αὐτῆς¹².

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ δοκιμίου του, ὁ Tarski ἐπιστρέφει στὸ θέμα:

... Ὄταν ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας (καθὼς καὶ ἄλλες ἐννοιες τῆς σημασιολογίας) ἐφαρμόζεται, μαζί μὲ τοὺς κανονικοὺς νόμους τῆς λογικῆς, στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα, εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ ὀδηγήσει σὲ σύγχυση καὶ ἀντιφάσεις. Ὅποιος, παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες, θελήσει νὰ μελετήσῃ τὴ σημασιολογία τῆς καθομιλουμένης μὲ τὴ βοήθεια ἀκριβολογικῶν μεθόδων, θὰ βρεθεῖ καταρχὴν στὴν ἀνάγκη νὰ ἐκτελέσει ἓνα ἄχαρο ἔργο, νὰ ἀναμορφώσει τὴ γλῶσσα. Θὰ χρειαστεῖ νὰ καθορίσῃ ἐπακριβῶς τὴ δομὴ τῆς, νὰ ξεπεράσῃ τὴν ἀμφισημία τῶν ὄρων τῆς καί, τέλος, νὰ διασπάσῃ τὴ γλῶσσα σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ γλῶσσες μὲ ὄλο καὶ μεγαλύτερο εἶδος, ποὺ καθεμιά τους νὰ ἔχει πρὸς τὴν ἐπόμενη τὴν ἴδια σχέση

πού έχει μια τυπική γλώσσα πρὸς τὴ μεταγλώσσα της. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν ἡ γλώσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, 'ἐκλογικευμένη' μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, θὰ διατηρήσει τὴ φυσικότητά της, καὶ δὲν θὰ ἀποκτήσει τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν τυπικῶν γλωσσῶν¹³.

Ἀνακύπτουν δύο θέματα: τὸ ὅτι ἡ καθολικότητα τῶν φυσικῶν γλωσσῶν ὀδηγεῖ σὲ ἀντιφάσεις (τὰ σημασιολογικὰ παράδοξα)^(ε), καὶ τὸ ὅτι οἱ φυσικὲς γλώσσες εἶναι τόσο συγκεχυμένες καὶ ἄμορφες, ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπουν τὴν ἄμεση ἐφαρμογὴ τυπικῶν μεθόδων. Τὸ πρῶτο ζήτημα ἀξίζει μιὰ ἐμπεριστατωμένη ἀπάντηση — καὶ μακάρι νὰ τὴν εἶχα. Πρὸς τὸ παρόν, θὰ ἐκθέσω μόνο τί μὲ κάνει νὰ πιστεύω πὼς μποροῦμε νὰ συνεχίσουμε τὴν ἐρευνά μας χωρὶς νὰ ἔχουμε ἐξουδετερώσει αὐτὴν εἰδικὰ τὴν αἰτία ἐννοιολογικῆς σύγχυσης. Τὰ σημασιολογικὰ παράδοξα ἐμφανίζονται ὅταν οἱ ποσοδεῖχτες τῆς φυσικῆς γλώσσας ἔχουν, κατὰ κάποιο τρόπο, ὑπερβολικὰ εὐρὸ πεδίο ἐφαρμογῆς. Ἴσως ὅμως νὰ ἀδικοῦμε τὴν Urdu ἢ τὴν Hindi ἂν θεωροῦμε τὸ πεδίο τῶν ποσοδειχτῶν τους ἀνεπαρκὲς γιὰ τὸ σχηματισμὸ ἐνὸς ρητὰ διατυπωμένου ὀρισμοῦ τοῦ 'ἀληθές-στὴν-Urdu' ἢ τοῦ 'ἀληθές-στὴν-Hindi'. Γιὰ νὰ θέσουμε τὸ ζήτημα μὲ διαφορετικὸ, καὶ ἴσως καὶ πιὸ σοβαρὸ, τρόπο: ἴσως ἡ φύση τοῦ πράγματος νὰ εἶναι τέτοια ὥστε, ὅταν κατανοοῦμε τὴ γλώσσα ἐνὸς ἄλλου, νὰ ὑπάρχει πάντα κάτι τὸ ὁποῖο συλλαμβάνουμε (ἢ ἐννοια τῆς ἀλήθειας), χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τοῦ τὸ μεταδώσουμε μὲ λόγια. Πάντως, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ προβλήματα γενικότερου φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος παρουσιάζονται μέσα σὲ ἓνα τμῆμα τῆς ἀντίστοιχης φυσικῆς γλώσσας, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι περιέχει πολὺ λίγη θεωρία συνόλων. Φυσικὰ οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἀντικρούσουν τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἡ φυσικὴ γλώσσα εἶναι καθολικοῦ χαρακτήρα. Τώρα ὅμως, πού γνωρίζουμε ὅτι ἡ καθολικότητα αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ παράδοξα, ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς μοῦ φαίνεται ἀμφίβολης ἰσχύος.

Τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα τοῦ Tarski εἶναι πὼς, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἐφαρμόσουμε τυπικὲς σημασιολογικὲς μεθόδους, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμορφώσουμε μιὰ φυσικὴ γλώσσα σὲ σημεῖο πού νὰ γίνεи ἀγνώριστη. Ἄν αὐτὸ ἀληθεύει, τότε ἡ προσπάθειά μου εἶναι καταδικασμένη: ἔργο τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, ὅπως ἐγὼ τὸ βλέπω, δὲν εἶναι νὰ μεταβάλλει, νὰ βελτιώσῃ ἢ νὰ ἀναμορφώσῃ τὴ γλώσσα, ἀλλὰ νὰ τὴν περιγράψῃ καὶ νὰ τὴν κατανοήσῃ. Ἄς ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴ θετικὴ πλευρὰ τοῦ πράγματος. Ὁ Tarski μᾶς ἔδειξε πὼς νὰ σχηματίζουμε μιὰ θεωρία γιὰ διάφορα εἶδη ἐρμηνευμένων τυπικῶν γλωσσῶν· ἀπὸ αὐτὲς ἄς διαλέξουμε τὴν πιὸ παραπλήσια πρὸς τὴν ἀγγλική. Ἐφόσον ἡ νέα αὐτὴ γλώσσα ἔχει ἐρμηνευθεῖ στὴν ἀγγλικὴ καὶ περιέχει πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἀγγλικῆς, νομίζω ὅτι ὄχι ἀπλῶς μποροῦμε, ἀλλὰ καὶ πρέπει νὰ τὴ θεωρήσουμε τμῆμα τῆς ἀγγλικῆς, γι' αὐτοὺς πού τὴν κατανοοῦν. Ἐπομένως, γιὰ τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ἀγγλικῆς διαθέτουμε, *ex hypothesi*, μιὰ θεωρία σὰν αὐτὴ πού ζητᾶμε. Ἐπιπλέον, ἐρμηνεύοντας στὴν ὑπάρχουσα ἀγγλικὴ τὴν προέκταση αὐτὴ τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας, κάναμε ἀναγκαστικὰ ὀρισμένους ὑπαινιγμοὺς σχετικὰ μὲ τὴ σύνθεση ὑπάρχουσας καὶ νέας.

Όπουδήποτε έχουμε προτάσεις της υπάρχουσας αγγλικής, οί όποιες έχουν συνθήκες αλήθειας ίδιες με τις προτάσεις της προέκτασης, μπορούμε να επεκτείνουμε τή θεωρία έτσι ώστε να τις συμπεριλάβει. Κατά τὸ μεγαλύτερο μέρος του, τὸ ζητούμενο είναι να μηχανοποιήσουμε, ὅσο γίνεται, αὐτὸ πὸ τώρα κάνουμε ἐμπειρικά, ὅταν διατυπώνουμε τὴν τρέχουσα αγγλική σὲ μιὰ κανονιστική σημειογραφία. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ὅτι ἡ κανονιστική σημειογραφία εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἀκατέργαστο ἰδίωμα, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι, ἂν γνωρίζουμε γιὰ ποιὸ ἰδίωμα ἰσχύει ὁ κανονιστικὸς χαρακτήρας τῆς σημειογραφίας, ἡ θεωρία μας θὰ εἶναι ἐξίσου ἐπαρκὴς γιὰ τὸ ἰδίωμα ὅσο καὶ γιὰ τὴ σημειογραφία πὸ τὸ συνοδεύει.

Ἀπὸ καιρὸ οἱ φιλόσοφοι ἐργάζονται σκληρὰ γιὰ νὰ ἐφαρμόσουν μιὰ θεωρία στὴν τρέχουσα γλώσσα, χρησιμοποιώντας τὸ ἐξῆς ἐπινόημα: ἀντιστοιχίζουν τις προτάσεις τῆς καθομιλουμένης με προτάσεις γιὰ τις ὁποιες ἔχουν ἤδη μιὰ θεωρία. Ἡ συμβολὴ τοῦ Frege ἦταν ἀποφασιστικῆς σημασίας, γιατί ἔδειξε πῶς μποροῦν νὰ τιθασευτοῦν ὀρισμένες χρήσεις ἐκφράσεων ὅπως 'ὅλα', 'μερικά', 'κάθε', 'καθένα', 'κανένα', καὶ οἱ συναφεῖς ἀντωνυμίες· γιὰ πρώτη φορά μποροῦσε κανεὶς νὰ ὀραματιστεῖ μιὰ τυπικὴ σημασιολογία γιὰ ἓνα σημαντικό τμῆμα τῆς φυσικῆς γλώσσας. Τὸ ὄραμα αὐτὸ πραγματοποιήθηκε με σαφὴ καὶ συγκεκριμένο τρόπο στὸ ἔργο τοῦ Tarski. Θὰ ἦταν ἀσυγχώρητο νὰ μᾶς διαφεύγει τὸ γεγονός ὅτι, χάρις στὶς δύο αὐτὲς μεγάλες ἐπιτεύξεις, τοῦ Frege καὶ τοῦ Tarski, ἔχουμε ἀποκτήσει βαθιὰ ἐπίγνωση τῆς δομῆς τῆς μητρικῆς μας γλώσσας.

Οἱ φιλόσοφοι με λογικὸ προσανατολισμό, ἔχουν τὴν τάση νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ θεωρία καὶ νὰ προχωροῦν προσπαθώντας νὰ ἀνάγουν σ' αὐτὴν τὴν πολυπλοκότητα τῆς φυσικῆς γλώσσας. Οἱ σύγχρονοι γλωσσολόγοι, με σχεδὸν ταυτόσημους σκοπούς, ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν καθομιλουμένη καὶ προχωροῦν πρὸς μιὰ γενικὴ θεωρία. Ἄν μιὰ ἀπὸ τις δύο ὀμάδες πετύχει, κάπου θὰ συναντηθοῦν. Τὸ πρόσφατο ἔργο τοῦ Chomsky καὶ ἄλλων συμβάλλει κατὰ πολὺ στὸ νὰ ἔρθει ἡ πολυπλοκότητα τῶν φυσικῶν γλωσσῶν στὴν περιοχὴ τῆς αὐστηρῆς σημασιολογικῆς θεωρίας. Ἐνα παράδειγμα: ἂς ὑποθέσουμε ὅτι κατορθώσαμε νὰ διατυπώσουμε τις συνθήκες αλήθειας γιὰ μιὰ σημαντικὴ περιοχὴ προτάσεων ἐνεργητικῆς φωνῆς. Στὴν περίπτωσι αὐτῆ, με μιὰ τυπικὴ διαδικασία ἢ ὁποία θὰ μετασχηματίζει καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τις προτάσεις σὲ μιὰ ἀντίστοιχη πρόταση τῆς παθητικῆς φωνῆς, ἡ θεωρία τῆς αλήθειας μπορεῖ προφανῶς νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ στὸ νέο αὐτὸ σύνολο προτάσεων¹⁴.

Ἐνα πρόβλημα, πὸ ὁ Tarski ἔθιξε ἐν παρόδῳ, δὲν χρειάζεται νὰ λυθεῖ — τουλάχιστον σὲ ὅλες τις περιπτώσεις ὅπου ἐμφανίζεται — γιὰ νὰ προχωρήσει ἡ θεωρία: πρόκειται γιὰ τὴν ὑπαρξὴ 'ἀμφίσημων ὀρων' στὶς φυσικὲς γλώσσες. Στὸ μέτρο πὸ ἡ ἀμφισημία δὲν ἐπηρεάζει τὴ γραμματικὴ μορφή καὶ ἐφόσον μπορεῖ νὰ μεταφραστεῖ στὴ μεταγλώσσα με ἀντίστοιχα ἀμφίσημες ἐκφράσεις, ὁ ὀρισμὸς τῆς αλήθειας δὲν θὰ μᾶς λείει ψέματα. Τὸ πρόβλημα

πού θέτει στη συστηματική σημασιολογία ή ελληνική φράση 'πιστεύει ότι' δέν είναι ή άοριστία της, ή άμφισημία της ή τὸ ὅτι δέν προσφέρεται για ἔνσωμάτωση σὲ μιὰ αὐστηρή ἐπιστήμη: ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ή μεταγλώσσα μας εἶναι ή ελληνική, ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα θὰ μεταφραστοῦν στη μεταγλώσσα, χωρίς κέρδος οὔτε ζημία. Τὸ κύριο ὅμως πρόβλημα, ή λογική γραμματική τοῦ 'πιστεύω ὅτι', θὰ παραμείνει για νὰ μᾶς κατατρέχει.

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ προσφέρεται για νὰ φωτίσει καί ἕνα ἄλλο σημεῖο σχετικὸ μὲ τὸ θέμα μας — γιατί ή συζήτηση γύρω ἀπὸ τὶς δοξικὲς προτάσεις δέν μπόρεσε ποτὲ νὰ τηρήσει μιὰ θεμελιώδη διάκριση ἀνάμεσα σὲ δύο ἔργα: τὴν ἀποκάλυψη τῆς λογικῆς γραμματικῆς, ή λογικῆς μορφῆς, τῶν προτάσεων (πού ἀνήκει στη δικαιοδοσία τῆς θεωρίας τοῦ νοήματος, ἔτσι ὅπως τὴν ἔννοῶ), καί τὴν ἀνάλυση τῶν ἐπιμέρους λέξεων ή ἐκφράσεων (αὐτὲς πού ή θεωρία θὰ πάρει ὡς ἀρχικὲς). Ἐτσι ὁ Carnap, στὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ *Meaning and Necessity* (5), πρότεινε νὰ ἀποδώσουμε τὸ 'ὁ Γιάννης πιστεύει πὼς ή γῆ εἶναι στρογγυλή' μὲ τὸ 'ὁ Γιάννης ἀντιδρᾷ καταφατικὰ στὸ «ή γῆ εἶναι στρογγυλή», ὡς πρόταση τῆς ελληνικῆς'. Ἐγκατέλειψε ὅμως τὴ θέση αὐτὴ ὅταν ὁ Mates ἐπεσήμανε ὅτι ὁ Γιάννης μπορεῖ νὰ ἀντιδράσει καταφατικὰ σὲ μιὰ πρόταση καί ὄχι σὲ μιὰν ἄλλη, ὅσο παραπλήσια καί νὰ εἶναι τὰ νοήματά τους. "Ὁμως ἐδῶ ὑπάρχει, ἀπὸ τὴν ἀρχή, μιὰ σύγχυση. Ἡ σημασιακὴ δομὴ μιᾶς δοξικῆς πρότασης, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἰδέα τοῦ Carnap, ἀποδίδεται μὲ ἕνα κατηγορημα τριῶν θέσεων, οἱ ὁποῖες καταλαμβάνονται ἀπὸ ἐκφράσεις πού ἀναφέρονται σὲ ἕνα πρόσωπο, μιὰ πρόταση καί μιὰ γλώσσα. Εἶναι πρόβλημα ὁλότελα διαφορετικοῦ εἴδους, τὸ νὰ προσπαθήσει κανεὶς νὰ ἀναλύσει τὸ κατηγορημα, ἄς ποῦμε σύμφωνα μὲ μπηχαβιοριστικὲς ἀρχές. Ἐνα ἀπὸ τὰ προτερήματα τῆς ἀντίληψης τοῦ Tarski για τὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας, ἴσως ὄχι τὸ μικρότερο, εἶναι τὸ ὅτι ή μεθοδολογικὴ καθαρότητα πού ἀπαιτεῖ, εἶναι ἐπακόλουθο τῆς διατύπωσης τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος καί ὄχι τῆς αὐτοσυγκράτησης πού ἐπιβάλλει κάποιος ἐπίσακτος φιλοσοφικὸς πουριτανισμός.

Πιστεύω ὅτι ή φιλοσοφία τῆς γλώσσας θὰ ἀποκομίσει πολὺ σημαντικὰ ὀφέλη ἂν τηρήσει τὴ διάκριση αὐτὴ, ἀνάμεσα στὰ ζητήματα λογικῆς γραμματικῆς ή λογικῆς μορφῆς καί στὴν ἀνάλυση τῶν ἐπιμέρους ἔννοιῶν. Ἐνα ἀκόμα παράδειγμα θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ τὸ δοῦμε καλύτερα.

"Ἄν ὑποθέσουμε πὼς ἔχουν διευθετηθεῖ τὰ ζητήματα λογικῆς γραμματικῆς, τότε προτάσεις ὅπως 'ή Bardot εἶναι καλή' δέν παρουσιάζουν ἰδιαίτερα προβλήματα για τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀλήθειας. Οἱ βαθιὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς περιγραφικοὺς καί στοὺς ἀξιολογικοὺς (συγκινησιακοὺς, ἐκφραστικούς, κλπ.) ὄρους δέν ἐμφανίζονται στὴν περίπτωση αὐτὴ. Ἄκόμα καί ἂν ὑποστηρίζουμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ πολὺ σημαντικὴ ἔκδοχή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἠθικὲς καί ἀξιολογικὲς προτάσεις δέν διαθέτουν τιμὴ ἀλήθειας (λ.χ. ἐπειδὴ δέν μποροῦν νὰ 'ἐπαληθευτοῦν'), αὐτὸς δέν θὰ ἦταν λόγος νὰ ἀμφιβάλλουμε για τὴν πρόταση 'τὸ «ή Bardot εἶναι καλή» εἶναι ἀληθὲς

τότε και μόνο τότε αν ή Bardot είναι καλή· σε μιὰ θεωρία τῆς ἀλήθειας τὸ συμπέρασμα αὐτὸ θὰ πρόκυπτε μαζί με τὰ ὑπόλοιπα, παρακολουθώντας ἀπὸ κοντὰ — ὅπως ὀφείλει — τὴ σημασιολογικὴ θέση αὐτῶν τῶν προτάσεων μέσα στὸ σύνολο τῆς γλώσσας, τὴ σχέση τους πρὸς τὶς γενικεύσεις, τὸ ρόλο τους μέσα σὲ σύνθετες προτάσεις ὅπως ἡ 'Bardot είναι καλή και ή Bardot είναι ἀνόητη', κτλ. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἀξιολογικῶν λέξεων ἀπλῶς μένει ἄθικτη: τὸ μυστήριό μεταφέρεται ἀπὸ τὴ λέξη 'καλὸς' τῆς γλώσσας— ἀντικείμενο στὴ μετάφρασή της στὴ μεταγλώσσα.

Ὅμως τὸ 'καλὸς', ὅπως ἐμφανίζεται στὸ 'ή Bardot είναι καλή ἠθοποιός', εἶναι διαφορετικὸ ζήτημα. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι πὼς ἡ μετάφραση τῆς πρότασης αὐτῆς δὲν ὑπάρχει στὴ μεταγλώσσα — ἄς ὑποθέσουμε πὼς ὑπάρχει. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ σχηματίσουμε ἕναν ὄρισμό τῆς ἀλήθειας τέτοιο, ὥστε νὰ συνεπάγεται τὸ 'τὸ «ή Bardot εἶναι καλή ἠθοποιός» εἶναι ἀληθὲς τότε και μόνο τότε αν ή Bardot εἶναι καλή ἠθοποιός' — μαζί με ὅλες τὶς ὅμοιες πρὸς αὐτὴν προτάσεις. Προφανῶς, 'καλή ἠθοποιός' δὲν σημαίνει 'καλή και ἠθοποιός'. Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ θεωρήσουμε τὸ 'καλή ἠθοποιός' ὡς ἕνα ἄτιμητο (non-analysed) κατηγορημα. Αὐτὸ ὅμως θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαλειφθεῖ ὁποιαδήποτε σχέση ἀνάμεσα στὸ 'εἶναι καλή ἠθοποιός' και τὸ 'εἶναι καλή μητέρα', και δὲν θὰ μᾶς ἄφηνε περιθώρια νὰ θεωρήσουμε τὸ 'καλὸς', στὶς παραπάνω χρήσεις, ὡς λέξη ἢ σημασιακὸ στοιχεῖο. Καὶ τὸ χειρότερο, θὰ μᾶς στεροῦσε τελείως τὴ δυνατότητα νὰ σχηματίσουμε ἕναν ὄρισμό τῆς ἀλήθειας, γιατί θὰ ἦταν ἀναρίθμητα τὰ κατηγορήματα πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκλάβουμε ὡς λογικῶς ἀπλά (γιὰ τὰ ὁποῖα, ἐπομένως, θὰ ἔπρεπε νὰ προβλέψουμε ξεχωριστὲς εἰδικὲς διατάξεις στὸν ὄρισμό τῆς πλήρωσης): 'εἶναι καλὸς φίλος με τὰ σκυλιά', 'εἶναι ἕνας καλὸς 28-χρονος συζητητής', κ.ο.κ. Τὸ πρόβλημα δὲν ἀφορᾷ μόνο αὐτὴ τὴν περίπτωση: πρόκειται γιὰ τὸ γενικότερο πρόβλημα τῶν κατηγορηματικῶν ἐπιθέτων.

Θὰ εἴμαστε συνεπεῖς πρὸς τὴ στάση πού ἔχουμε τηρήσει ὡς τώρα, αν θεωρήσουμε στρατηγικὸ σφάλμα τὸ νὰ ἐπιχειρεῖ κανεὶς φιλοσοφικὴ ἀνάλυση λέξεων ἢ ἐκφράσεων, χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ — ἢ τουλάχιστον νὰ διεξάγεται ἐκ παραλλήλου — μιὰ προσπάθεια ἀποσαφήνισης τῆς λογικῆς γραμματικῆς τους. Γιατί, πὼς μπορούμε νὰ ἐμπιστευόμαστε τὴν ἀνάλυση λέξεων ὅπως 'ὀρθό', 'ὀφείλει', 'μπορεῖ', 'ὑποχρεωμένος' — ἢ τῶν φράσεων πού χρησιμοποιοῦμε γιὰ νὰ μιλήσουμε γιὰ πράξεις, συμβάντα και αἰτίες, ὅταν δὲν γνωρίζουμε με τί (λογικά, σημασιακά) μέρη τοῦ λόγου ἔχουμε νὰ κάνουμε; Θὰ μπορούσα νὰ πῶ τὸ ἴδιο και γιὰ τὶς μελέτες πάνω στὴ 'λογικὴ' τῶν λέξεων αὐτῶν και ἄλλων παρεμφερῶν καθὼς και τῶν προτάσεων οἱ ὁποῖες τὶς περιέχουν. Ἄν οἱ προσπάθειες και ἡ εὐστροφία πού ἔχουν καταναλωθεῖ γιὰ τὴ μελέτη τῶν δεοντικῶν λογικῶν, τῶν τροπικῶν, προστακτικῶν ἢ ἐρωτητικῶν λογικῶν, ἔχουν πάει χαμένες ἢ ὄχι, δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ τὸ ξέρουμε, παρὰ μόνο ὅταν διαθέτουμε ἀποδεκτὲς σημασιολογικὲς ἀνα-

λύσεις τῶν προτάσεων τις ὁποῖες θέλουν νὰ πραγματευτοῦν τὰ συστήματα αὐτά. Οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ λογικοὶ μιλοῦν καὶ ἐργάζονται σὰν νὰ ἦταν ἐλεύθεροι νὰ διαλέξουν ἀνάμεσα, ἅς ποῦμε, σὲ ἓνα ἀληθο-συναρτησιακὸ ὑποθετικὸ (truth-functional conditional) καὶ σὲ ἓνα ἄλλο· σὰν νὰ ἦταν ἐλεύθεροι νὰ εἰσάγουν μὴ ἀληθο-συναρτησιακοὺς προτασιακοὺς τελεστὲς ὅπως τὸ 'ἔστω ὅτι. . .' ἢ τὸ 'θὰ ἔπρεπε νά. . .'. Στὴν πραγματικότητα ὅμως πρόκειται γιὰ πολὺ σημαντικὴ ἀπόφαση. "Ὅταν ἀπομακρυνόμεστε ἀπὸ ἰδιώματα ποὺ μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν σὲ ἓναν ὀρισμὸ τῆς ἀλήθειας, πέφτουμε σὲ (ἢ δημιουργοῦμε) γλῶσσες, γιὰ τις ὁποῖες δὲν διαθέτουμε συνεκτικὴ σημασιολογικὴ περιγραφή — δὲν ἔχουμε δηλαδὴ ἀπολύτως καμία περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τέτοιες κουβέντες μποροῦν νὰ ἐνσωματωθοῦν στὸ σύνολο τῆς γλώσσας.

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ κυρίως θέμα μας: παραδεχτήκαμε ὅτι μιὰ θεωρία σὰν αὐτὴ ποὺ προτείναμε ἀφήνει ἀνέγγιχτο τὸ ὅλο θέμα τοῦ τί σημαίνουν οἱ ἐπιμέρους λέξεις. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ μεταγλώσσα εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ γλώσσα-ἀντικείμενο, ἡ θεωρία δὲν ἐξασκεῖ καμία πίεση γιὰ τὴ βελτίωση, ἀποσαφήνιση ἢ ἀνάλυση τῶν ἐπιμέρους λέξεων — ἐκτὸς ἂν ὑπάρχει κάποια συμπτωματικὴ ἀτέλεια τοῦ λεξιλογίου ἢ ὁποῖα ἐμποδίζει τὴν ἀπευθείας μετάφραση. Κατὰ κανόνα, ἡ θεωρία δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴ συνωνυμία μεταξὺ ἐκφράσεων· δὲν θὰ ἀσχοληθεῖ λοιπὸν οὔτε καὶ μὲ τὴ συνωνυμία μεταξὺ προτάσεων ἢ τὴν ἀναλυτικότητα. Ἀκόμα καὶ προτάσεις ὅπως 'ὁ Κῶττος εἶναι ἀρσενικὴ πέρδικα' δὲν ἀποτελοῦν ἐξαίρεση, ἐκτὸς ἂν θέλουμε νὰ τις θέσουμε ὡς ἐξαιρέσεις. Ἐνας ὀρισμὸς τῆς ἀλήθειας δὲν κάνει διάκριση τῶν προτάσεων σὲ ἀναλυτικὲς καὶ μὴ — μὲ μόνη ἐξαίρεση τις προτάσεις ποὺ ὀφείλουν τὴν ἀλήθειά τους ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴν παρουσία ἐκείνων τῶν σταθερῶν, οἱ ὁποῖες παρέχουν στὴ θεωρία τὴ λαβὴ τῆς πάνω στὴ δομῆ: ἡ θεωρία συνεπάγεται ὄχι μόνον ὅτι οἱ προτάσεις αὐτὲς εἶναι ἀληθεῖς, ἀλλὰ καὶ ὅτι παραμένουν ἀληθεῖς γιὰ ὁποιαδήποτε, σημασιακὰ θεμιτὴ, ἀντικατάσταση ὁποιοῦδήποτε στοιχείου τους, ἐκτὸς ἀπὸ τις λογικὲς σταθερές. Εἰσάγουμε ἔτσι μιὰ περιορισμένη ἐφαρμογὴ τῆς ἔννοιας τῆς λογικῆς ἀλήθειας, πρὸς τὴν ὁποῖα θὰ εὐθυγραμμιστοῦν καὶ οἱ συναφεῖς ἔννοιες τῆς λογικῆς ἰσοδυναμίας καὶ τῆς λογικῆς συνεπαγωγῆς. Εἶναι δύσκολο νὰ φανταστεῖ κανεὶς μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει μιὰ τόσο περιορισμένη λογικὴ στὴ γλώσσα-ἀντικείμενο. Καὶ στὸ μέτρο ποὺ μπορεῖ νὰ τὴν ἀναγνωρίσει, οἱ διαισθητικὲς μας ἀντιλήψεις γιὰ τὴ λογικὴ ἀλήθεια, τὴν ἰσοδυναμία καὶ τὴ συνεπαγωγὴ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς θεωρίας.

Ἔρχομαι τώρα σὲ μιὰν ἄλλη, καὶ πολὺ μεγάλη, πηγὴ ἀμηχανίας: τὸ ὅτι ἡ ἴδια πρόταση μπορεῖ σὲ μιὰ ὀρισμένη χρονικὴ στιγμή ἢ ὅταν ἐκφέρεται ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο ὁμιλητὴ νὰ ἀληθεύει, ἐνῶ σὲ διαφορετικὸ χρόνο καὶ γιὰ διαφορετικὸ ὁμιλητὴ νὰ εἶναι ψευδής. Ἐδῶ φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἀρκετὰ ἐκτεταμένη (ὄχι ὅμως καὶ καθολικὴ) συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς логи-

κούς και στούς ἐπικριτές τῶν λογικῶν μεθόδων: θεωροῦν τὴν τυπικὴ σημασιολογία καὶ τὴ λογικὴ ἀνεπαρκεῖς γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἀνωμαλιῶν ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὰ δεικτικά. Οἱ λογικοὶ συχνὰ ἀντέδρασαν ὑποτιμώντας τὴ φυσικὴ γλώσσα, καὶ προσπαθώντας νὰ δείξουν πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ βγάλει πέρα καὶ χωρὶς δεικτικά· οἱ ἐπικριτές τους ἀντιδροῦν ὑποτιμώντας τὴ λογικὴ καὶ τὴν τυπικὴ σημασιολογία. Καμία ἀπὸ τὶς δύο λύσεις δὲν μπορεῖ νὰ μὲ ἱκανοποιήσει: εἶναι σαφές ὅτι τὰ δεικτικά δὲν μποροῦν νὰ ἀπαλειφοῦν ἀπὸ μιὰ φυσικὴ γλώσσα χωρὶς νὰ ὑπάρξει ζημία, ἢ ριζικὴ ἀλλαγὴ — ἐπομένως δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ προσαρμόσουμε τὴ θεωρία σ' αὐτά.

Δὲν προκύπτει κανένα λογικὸ σφάλμα ἂν θεωρήσουμε ἀπλῶς τὰ δεικτικά στοιχεῖα ὡς σταθερές¹⁵. οὔτε στὸ σχηματισμὸ τῆς σημασιολογικῆς θεωρίας παρουσιάζονται προβλήματα. Τὸ «εἶμαι σοφός» εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε ἂν εἶμαι σοφός', ποὺ ξένοιαστα ἀγνοεῖ τὸ δεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ πρώτου προσώπου τοῦ ρήματος, βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀλυσίδα συναρμολόγησης μαζί μὲ τὸ «ὁ Σωκράτης εἶναι σοφός» εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε ἂν ὁ Σωκράτης εἶναι σοφός', ποὺ καὶ αὐτὸ ἀδιαφορεῖ ξένοιαστα γιὰ τὸ δεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ «εἶναι σοφός» (τὸ ρηματικὸ χρόνο).

Τὸ ἀδύνατο σημεῖο σ' αὐτὸν τὸ χειρισμὸ τῶν δεικτικῶν δὲν εἶναι ὁ ὀρισμὸς ἑνὸς κατηγορήματος, ἀλλὰ ἡ εὐλογοφάνεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι αὐτὸ ποὺ ὀρίσαμε εἶναι ἡ ἀλήθεια. Γιατί, ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς μόνο ἂν ὁ ὁμιλητὴς καὶ οἱ περιστάσεις ἐκφορᾷς, κάθε πρότασης ποὺ ἀναφέρεται στὸν ὀρισμὸ, ἀντιστοιχίζονται μὲ τὸν ὁμιλητὴ καὶ τὶς περιστάσεις ἐκφορᾷς τοῦ ἴδιου τοῦ ὀρισμοῦ. Θὰ ἦταν ἐπίσης σωστὴ ἢ παρατήρηση ὅτι τὸ νὰ κατανοεῖ κανεὶς τὰ δεικτικά εἶναι καὶ τὸ νὰ γνωρίζει τοὺς κανόνες σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους προσαρμόζουν τὴν ἀναφορὰ τους ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση· ἐξομοιώνοντας τὰ δεικτικά μὲ τὶς σταθερές, ἐξαλείφουμε τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτό. Πιστεύω ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ἀπαντήσουμε σ' αὐτὲς τὶς μομφές, θὰ χρειαστεῖ ὅμως μιὰ ἀρκετὰ σημαντικὴ ἀναθεώρηση τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας. Θὰ δώσω ἀπλῶς μερικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ πῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ αὐτό — ἄλλωστε δὲν χρειάζεται καὶ τίποτα παραπάνω: ἡ πραγμάτωση τῆς ἰδέας αὐτῆς δὲν παρουσιάζει τεχνικὲς δυσκολίες καὶ εἶναι ἀρκετὰ παραπλήσια μὲ ἐργασίες ποὺ γίνονται πάνω στὴ λογικὴ τῶν ρηματικῶν χρόνων¹⁶.

Θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσουμε τὴν ἀλήθεια ὡς ιδιότητα ὄχι τῶν προτάσεων, ἀλλὰ τῶν ἐκφορῶν, τῶν ὁμιλιακῶν ἐνεργημάτων ἢ διατεταγμένων τριάδων (προτάσεις, χρονικὲς στιγμὲς καὶ πρόσωπα)· εἶναι ὅμως ἀπλούστερο νὰ θεωρήσουμε τὴν ἀλήθεια ὡς σχέση μεταξύ μιᾶς πρότασης, ἑνὸς προσώπου καὶ μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς. Ὁ χειρισμὸς αὐτὸς δὲν στερεῖ τὴν τρέχουσα λογικὴ ἀπὸ τὶς συνήθειες τῆς ἐφαρμογῆς: ἐφαρμόζεται κανονικά, ἀλλὰ μόνο σὲ σύνολα προτάσεων σχετικοποιημένων ὡς πρὸς τὸν ἴδιο ὁμιλητὴ καὶ τὴν ἴδια χρονικὴ στιγμὴ· γιὰ νὰ διατυπωθοῦν οἱ περαιτέρω λογικὲς σχέσεις μεταξύ προτάσεων, ποὺ ἐκφέρονται σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγ-

μές, θὰ χρειαστοῦν πρόσθετα ἀξιώματα. Ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ με ἐνδιαφέρει. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ νοήματος ὑφίσταται μιὰ συστηματικὴ ἀλλαγὴ, χωρὶς ὅμως νὰ δημιουργοῦνται προβλήματα: γιὰ κάθε ἔκφραση ἡ ὁποία περιέχει ἓνα δεικτικὸ στοιχεῖο, στὴ θεωρία πρέπει νὰ ἀντιστοιχεῖ μιὰ φράση ποὺ νὰ συνδέει τὶς συνθήκες ἀλήθειας τῶν προτάσεων στὶς ὁποῖες ὑπάρχει ἡ ἔκφραση αὐτὴ με τοὺς μεταβαλλόμενους χρόνους καὶ ὁμιλητὲς. Ἔτσι, ἡ θεωρία θὰ συνεπάγεται προτάσεις ὅπως οἱ ἀκόλουθες:

Τὸ 'εἶμαι κουρασμένος' εἶναι ἀληθὲς ὡς (δυνάμει) ἐκφερόμενο ἀπὸ τὸν a στὸ t , τότε καὶ μόνο τότε, ἂν ὁ a εἶναι κουρασμένος στὸ t .

Τὸ 'αὐτὸ τὸ βιβλίο ἦταν κλεμμένο' εἶναι ἀληθὲς ὡς (δυνάμει) ἐκφερόμενο ἀπὸ τὸν a στὸ t , τότε καὶ μόνο τότε, ἂν τὸ βιβλίο ποὺ δείχνει ὁ a στὸ t ἦταν κλεμμένο σὲ χρόνο πρότερο ἀπὸ τὸ t ¹⁷.

Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ μέθοδος αὐτὴ δὲν δείχνει πῶς θὰ ἀπαλείψουμε τὰ δεικτικά. Δὲν ἐννοεῖ, λ.χ., ὅτι 'τὸ βιβλίο ποὺ δείχνει ὁ ὁμιλητὴς' μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει παντοῦ τὴν ἔκφραση 'τὸ βιβλίο αὐτό', *salva veritate*. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ δεικτικὰ ἐπιδέχονται τυπικὸ χειρισμὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναπτέρωσει τὶς ἐλπίδες γιὰ μιὰ σοβαρὴ σημασιολογία τῶν φυσικῶν γλωσσῶν: γιὰτὶ εἶναι πιθανό, πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐκκρεμῆ προβλήματα, ὅπως ἡ ἀνάλυση τῆς χρήσης τῶν εἰσαγωγικῶν, ἢ τῶν προτάσεων ποὺ ἀναφέρονται σὲ προτασιακὲς διαθέσεις (propositional attitudes), νὰ μποροῦν νὰ λυθοῦν ἂν ἀνακαλύψουμε τὴ λαθάνουσα δεικτικὴ σύνταξη ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτά.

Τώρα ποὺ ἔχουμε σχετικοποιήσει τὴν ἀλήθεια ὡς πρὸς τοὺς ὁμιλητὲς καὶ τὶς χρονικὲς στιγμὲς, μποροῦμε νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ πρόβλημα τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐλέγχου μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος ἡ ὁποία ἀφορᾷ μιὰ ξένη γλώσσα. Ὅπως θυμόμαστε, ἡ οὐσία τῆς μεθόδου ἦταν νὰ ἀντιστοιχίσουμε ἐκλαμβανόμενες-ὡς-ἀληθεῖς προτάσεις με ἐκλαμβανόμενες-ὡς-ἀληθεῖς προτάσεις, διαμέσου ἑνὸς ὀρισμοῦ τῆς ἀλήθειας καὶ μέσα σὲ ἀνεκτὰ περιθώρια σφάλματος. Τώρα θὰ πρέπει νὰ ἐπεξεργαστοῦμε αὐτὴ τὴν εἰκόνα γιὰ νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ προτάσεις ἀληθεύουν καὶ ἐκλαμβάνονται ὡς ἀληθεῖς μόνο σὲ σχέση με ἓναν ὁμιλητὴ καὶ μιὰ χρονικὴ στιγμή. Τὸ ζητούμενο ἐπομένως εἶναι νὰ μεταφράσουμε κάθε πρόταση με μιὰν ἄλλη, ἡ ὁποία νὰ ἀληθεύει γιὰ τὸν ἴδιο ὁμιλητὴ καὶ γιὰ τὶς ἴδιες χρονικὲς στιγμὲς. Φυσικά, οἱ προτάσεις ποὺ περιέχουν δεικτικὰ παρέχουν ἓνα πολὺ εὐαίσθητο τεστ ὀρθότητος γιὰ τὴ θεωρία τοῦ νοήματος καὶ συγκροτοῦν τὸν ἀμεσότερο σύνδεσμο ἀνάμεσα στὴ γλώσσα καὶ τὰ περιοδικῶς ἐπανεμφανιζόμενα μακροσκοπικὰ ἀντικείμενα τῆς ἀνθρώπινης προσοχῆς καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος¹⁸.

Στὴ μελέτη αὐτὴ ὑπέθεσα ὅτι οἱ κάτοχοι μιᾶς γλώσσας μποροῦν νὰ προσδιορίσουν ἀποτελεσματικὰ τὸ νόημα ἢ τὰ νοήματα ὁποιασδήποτε ἔκφρασης (ἂν φυσικὰ ἔχει νόημα), καὶ ὅτι τὸ κύριο ἔργο μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος

είναι να προσδιορίσει πώς αυτό καθίσταται δυνατό. Ύποστήριξα ότι ο όρισμός ενός κατηγορήματος αλήθειας περιγράφει το ζητούμενο είδος δομής και παρέχει ένα σαφές και ελέγξιμο κριτήριο για μια επαρκή σημασιολογία της φυσικής γλώσσας. Αναμφίβολα, υπάρχουν και άλλες εύλογες απαιτήσεις από μια θεωρία του νοήματος. Όμως μια θεωρία, που το μόνο που κάνει είναι να όρισει την αλήθεια για μια γλώσσα, πλησιάζει πολύ περισσότερο στη συγκρότηση μιας πλήρους θεωρίας του νοήματος από όσο μπορεί να φανεί με μια επιφανειακή εξέταση· αυτό, τουλάχιστον, υποστήριξα.

Εφόσον, όπως νομίζω, δεν υπάρχει εναλλακτική λύση, υιοθέτησα μια αισιόδοξη και προγραμματική άποψη, όσον αφορά τις δυνατότητες ενός τοπικού χαρακτηρισμού ενός κατηγορήματος αλήθειας για μια φυσική γλώσσα. Οφείλω ωστόσο να παραδεχτώ πως υπάρχει ακόμα μια τεράστια λίστα από δυσκολίες και γρίφους. Αναφέρω μερικούς: δεν γνωρίζουμε τη λογική μορφή των αντίθετων του πραγματικού (counterfactual) προτάσεων, ή των προτάσεων της υποτακτικής· ούτε των προτάσεων που αναφέρονται σε πιθανότητες ή σε αιτιακές σχέσεις· δεν έχουμε σαφή αντίληψη για το ποιός είναι ο λογικός ρόλος των επιρρημάτων, ούτε για το ρόλο των κατηγορικών επιθέτων· δεν διαθέτουμε θεωρία για τους μη απαριθμητικούς όρους (mass terms) όπως 'φωτιά', 'νερό', 'χιόνι', ούτε για προτάσεις σχετικές με πεποίθηση, αντίληψη και πρόθεση, ούτε για ρήματα ενέργειας τα όποια συνεπάγονται σκοπό. Τέλος, υπάρχουν και οί προτάσεις που μοιάζουν να μην έχουν καθόλου τιμή αλήθειας: οί προστακτικές, ευκτικές, ερωτηματικές και ένα σωρό άλλες. Μια διεξοδική θεωρία του νοήματος για μια φυσική γλώσσα πρέπει να αντιμετωπίζει με επιτυχία τα προβλήματα αυτά.

Μετάφραση: Παντελής Μπασάκος

Σημειώσεις του συγγραφέα

1. Άλλοι έχω υποστηρίξει ότι η δυνατότητα εκμάθησης μιας γλώσσας προϋποθέτει αναγκαστικά ότι η γλώσσα αυτή διαθέτει μόνο έναν πεπερασμένο αριθμό αρχικών σημασιολογικών στοιχείων: πρβλ. 'Theories of Meaning and Learnable Languages', in *Proceedings of the 1964 International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science*, North Holland Publishing Co., Amsterdam 1965, σ. 383 - 394.

2. Μια 'δομική περιγραφή' μιας έκφρασης περιγράφει την έκφραση ως μια αλληλουχία στοιχείων που προέρχονται από ένα σταθερό και πεπερασμένο κατάλογο (λ.χ., λέξεις ή γράμματα).

3. Στην ουσία πρόκειται για ένα επιχείρημα του Frege. Πρβλ. A. Church, *Introduction to Mathematical Logic*, Vol. I, Princeton 1956, σ. 24 - 25. Αξίζει να σημειωθεί ότι το επιχείρημα δεν εξαρτάται από τη συγκεκριμένη ταυτό-

τητα τῶν ὄντοτήτων στὶς ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι ἀναφέρονται οἱ προτάσεις.

4. Θὰ μπορούσε νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Church, στὸ 'A Formulation of the Logic of Sense and Reference', in *Structure, Method and Meaning: Essays in Honor of H. M. Scheffer* (ed. by Henle, Kallen and Langer), Liberal Arts Press, New York 1951, σ. 3 - 24, ἔχει δώσει μιὰ θεωρία τοῦ νοήματος ποὺ κάνει οὐσιαστικὴ χρῆση τῶν νοημάτων ὡς ὄντοτήτων. Ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀνακριβές: οἱ λογικὲς τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀναφορᾶς, τοῦ Church, μποροῦν νὰ ἐρμηνευτοῦν ἔτσι ὥστε νὰ ἀφοροῦν στὰ νοήματα, ὅμως δὲν κάνουν μνεῖα τῶν ἐκφράσεων καὶ ἐπομένως δὲν μποροῦν νὰ εἶναι θεωρίες τοῦ νοήματος, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίνουμε στὸν ὄρο ἐδῶ.

5. Γιὰ μιὰ πρόσφατη καὶ ἐμπεριστατωμένη ἐξέταση τοῦ ρόλου τῆς σημασιολογίας στὴ γλωσσολογία, πρβλ. Noam Chomsky, 'Topics in the Theory of Generative Grammar', in *Current Trends in Linguistics* (ed. by Thomas A. Sebeok), Vol. III, The Hague 1966. Στὸ ἄρθρο αὐτό, ὁ Chomsky (1) ὑπογραμμίζει τὴ σπουδαιότητα τῆς σημασιολογίας γιὰ τὴ γλωσσολογικὴ θεωρία, (2) ὑποστηρίζει ὅτι οἱ μετασχηματιστικὲς γραμματικὲς πλεονεκτοῦν σὲ σχέση μὲ τὶς γραμματικὲς ποὺ βασίζονται στὴ δομὴ τῆς φράσης, γιατί, παρόλο ποὺ οἱ τελευταῖες ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ὀρίσουν τὴν ἔννοια τῆς πρότασης γιὰ (τουλάχιστον) ὀρισμένες φυσικὲς γλώσσες, δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς σημασιολογίας, καὶ (3) ἐπισημαίνει τὴν 'ἄρκετὰ πρωτόγονη κατάσταση' τῶν ἐννοιῶν τῆς σημασιολογίας καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς σημασιολογικῆς ἐρμηνείας «δὲν ἔχει ἀκόμα γίνεῖ ἀντικείμενο σοβαρῆς ἀνάλυσης».

6. Ὑποθέτουμε, βέβαια, ὅτι ἡ ἔκταση αὐτῶν τῶν κατηγορημάτων δὲν περιλαμβάνει παρὰ μόνο προτάσεις τῆς Γ.

7. Alfred Tarski, 'The Concept of Truth in Formalised Languages', in *Logic, Semantics, Metamathematics*, Oxford 1956, σ. 152 - 278.

8. Μπορῶ ὅμως νὰ ἀναφέρω τὸν Quine καὶ γιὰ νὰ ὑποστηρίξω τὴ χρῆση ποὺ κάνω τοῦ ὄρου: «... ὅσον ἀφορᾶ τὸ νόημα... μιὰ λέξη εἶναι καθορισμένη στὸ μέτρο ποὺ εἶναι καθορισμένη ἢ τιμὴ ἀλήθειας τοῦ πλαισίου μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκεται». 'Truth by Convention', πρώτη δημοσίευση τὸ 1936· τώρα ὑπάρχει στὸ *The Ways of Paradox*, New York 1966, σ. 82. Ἐφόσον ἕνας ὀρισμὸς τῆς ἀλήθειας καθορίζει τὴν τιμὴ ἀλήθειας κάθε πρότασης τῆς γλώσσας-ἀντικείμενο (σὲ σχέση μὲ μιὰ πρόταση τῆς μεταγλώσσας), καθορίζει καὶ τὸ νόημα κάθε λέξης καὶ πρότασης. Αὐτὸ μοιάζει νὰ δικαιώνει τὸν τίτλο Θεωρία τοῦ Νοήματος.

9. Γιὰ νὰ δώσουμε ἕνα μόνο παράδειγμα: εἶναι ὅπωςδήποτε ἐνισχυτικὸ γιὰ τὴ θεωρία τὸ ὅτι συνεπάγεται τὴν πρόταση 'τὸ «τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο» εἶναι ἀληθές τότε καὶ μόνο τότε ἂν τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο'. Ἐπιπλέον, τὸ νὰ σχηματίσει κανεὶς μιὰ θεωρία ποὺ συνεπάγεται τὴν παραπάνω πρόταση (καὶ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς συναφεῖς προτάσεις) δὲν εἶναι αὐτονόητο. Ἀπὸ ὅσο ξέρω, δὲν ὑπάρχει θεωρία ποὺ νὰ τὸ πετυχαίνει γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ (τὸ πρόβλημα τῶν 'μὴ ἀπαριθμητικῶν ὄρων').

10. Αὐτὸν τὸν τρόπο ἐλέγχου μιᾶς θεωρίας τοῦ νοήματος γιὰ μία ξένη γλώσσα τὸν ἐμπνεύστηκα, φυσικά, ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς ριζικῆς μετάφρασης τοῦ Quine (κεφάλαιο II τοῦ *Word and Object*, New York 1960). Ἡ πρότασή μου, ὅτι μιὰ ἀποδεκτὴ θεωρία τῆς ριζικῆς μετάφρασης πρέπει νὰ πάρει τὴ μορφή ἐνὸς ἀναδρομικοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ἀλήθειας, δὲν ὑπάρχει ρητὰ διατυπωμένη στὸ ἔργο τοῦ Quine. Πρὸς τὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς, στὴν ἐξέταση τῶν δεικτικῶν, θὰ φανεῖ ἀκόμα ἓνα σημαντικό σημεῖο στὸ ὁποῖο συμφωνῶ μὲ τὸν Quine.

11. Ἀπὸ ὅσο ξέρω, τὸ κατὰ πόσο ἓνας τυπικὸς ὀρισμὸς τῆς ἀλήθειας μπορεῖ νὰ δοθεῖ γιὰ μιὰ φυσικὴ γλώσσα, ἔχει ἀπασχολήσει ἐλάχιστα τοὺς εἰδικούς. Ὅμως, σὰν γενικότερο θέμα ἀρχῆς, πολλοὶ ὑποστήριξαν ὅτι οἱ τυπικὲς ἐννοιες τῆς σημασιολογίας πρέπει νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴ φυσικὴ γλώσσα. Πρβλ., λ.χ., τὰ ἄρθρα τῶν Y. Bar-Hillel καὶ Evert Beth στὸ *The Philosophy of Rudolph Carnap* (ed. by Paul A. Schilpp), La Salle, Ill. 1963, καὶ τὸ 'Logical Syntax and Semantics' τοῦ Bar-Hillel, (*Language*, 30, 230-237).

12. Tarski, ὅπου καὶ πρὶν, σ. 165.

13. Ibid., σ. 267.

14. Ἡ ἐνδεχόμενη προσέγγιση, ποὺ φαντάζομαι, ἀνάμεσα στὴ μετασχηματιστικὴ γραμματικὴ καὶ σὲ μιὰ γερὴ θεωρία τοῦ νοήματος, ἔχει προχωρήσει ἀρκετά, χάρις σὲ μιὰ πρόσφατη ἀλλαγὴ στὴν ὅλη ἀντίληψη τῆς μετασχηματιστικῆς γραμματικῆς, τὴν ὁποία περιγράφει ὁ Chomsky στὸ ἄρθρο ποὺ ἀνάφερα πιὸ πάνω (σημ. 5). Ἀπὸ καιρὸ εἶχε γίνεи ἀντιληπτὸ ὅτι οἱ δομὲς ποὺ παράγονται ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς γραμματικῆς ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴ δομὴ τῶν φράσεων εἶναι οἱ κατάλληλες γιὰ τὴ σημασιολογικὴ ἐρμηνεία· αὐτὴ ὅμως ἢ ἄποψη εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἰδέα ποὺ ὑποστήριζε ὡς πρόσφατα ὁ Chomsky, ὅτι ἀναδρομικὲς διεργασίες μποροῦν νὰ εἰσαχθοῦν μόνο μὲ τὴ βοήθεια τῶν κανόνων μετασχηματισμοῦ. Ὁ Chomsky πιστεύει τώρα ὅτι οἱ κανόνες τῆς δομῆς τῶν φράσεων εἶναι ἀναδρομικοί. Ἐφόσον οἱ γλώσσες, στὶς ὁποῖες οἱ τυπικὲς σημασιολογικὲς μέθοδοι ἐφαρμόζονται ἄμεσα καὶ φυσικά, εἶναι αὐτὲς στὶς ὁποῖες ἀρμόζει μιὰ (ἀναδρομικὴ) γραμματικὴ τῆς δομῆς τῶν προτάσεων, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ τωρινὴ ἀντίληψη τοῦ Chomsky γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δομὲς ποὺ παράγονται ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς γραμματικῆς ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴ δομὴ τῶν φράσεων, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ στὶς προτάσεις, ἀπὸ τὸ ἄλλο, εἶναι παραπλήσια πρὸς τὴν ἀντίληψη ποὺ εἶχαν οἱ λογικοὶ γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς πιὸ πλούσιες τυπικὲς γλώσσες καὶ στὶς φυσικὲς γλώσσες. (Γιὰ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν Bruce Vermazen.)

15. Ὁ Quine ἔχει ἐνδιαφέροντα πράγματα νὰ πεῖ γιὰ τὸ σημεῖο αὐτό, στὸ *Methods of Logic*, New York 1950. Πρβλ. § 8.

16. Γιὰ ἐνημερωμένη βιβλιογραφία καὶ ἀνάλυση, πρβλ. A. N. Prior, *Past, Present and Future*, Oxford 1967.

17. Παρόμοια προσέγγιση στὸ θέμα τῶν δεικτικῶν στοιχείων ὑπαινίσ-

σεται — και ίσως όχι μόνο υπαινίσσεται — ο Austin στο άρθρο του 'Truth', τοῦ 1950. (Ξαναδημοσιεύτηκε στὰ *Philosophical Papers*, Oxford 1961. Πρβλ. σ. 89 - 90.)

18. Οί παρατηρήσεις αὐτὲς ὀφείλονται στὴν ἰδέα τοῦ Quine, ὅτι οἱ 'περιστασιακὲς προτάσεις' (αὐτὲς ποὺ περιέχουν δεικτικὰ στοιχεῖα) πρέπει νὰ διαδραματίζουν ἕναν κύριο ρόλο στὴν κατασκευὴ ἑνὸς μεταφραστικοῦ ἐγχειριδίου.

Σημειώσεις τοῦ μεταφραστῆ

(α) Τὸ 'of' τῆς ἀγγλικῆς δὲν δείχνει τὸ γένος τοῦ κτήτορος, ἔτσι ἡ ἔκφραση 'the father of' ἀντιστοιχεῖ στὸ 'ὁ πατέρας τοῦ ἢ τῆς'· γιὰ συντομία γράφουμε 'ὁ πατέρας τοῦ'.

(β) Βλέπε (γ) σημείωση τοῦ μεταφραστῆ.

(γ) Στὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας ποὺ διατύπωσε ὁ Tarski (βλέπε σημ. 7) ὁ ὀρισμὸς τοῦ κατηγορήματος 'εἶναι ἀληθὲς' (γιὰ μιὰ γλώσσα Γ) σχηματίζεται μὲ τρεῖς προτάσεις τῆς μεταγλώσσας: (1) Τὸ 'τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο' εἶναι ἀληθὲς τότε καὶ μόνο τότε ἂν τὸ χιόνι εἶναι ἄσπρο· τὸ 'τὸ γρασίδι εἶναι πράσινο' εἶναι ἀληθὲς. . . κ.ο.κ. (2) Τὸ 'δὲν ἰσχύει ὅτι S' εἶναι ἀληθὲς τότε καὶ μόνο τότε ἂν ἡ S δὲν εἶναι ἀληθής. (3) Τὸ 'ἡ διάζευξη S ἢ R' εἶναι ἀληθὲς τότε καὶ μόνο τότε ἂν ἡ S ἢ ἡ R εἶναι ἀληθής. Ἄν ἡ (1) περιλαμβάνει ὅλες τὶς ἀπλὲς προτάσεις τῆς Γ, τότε μποροῦμε νὰ βροῦμε τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀλήθειας ὁποιασδήποτε σύνθετης πρότασης τῆς Γ, λ.χ. τῆς $R \rightarrow S$, ἀνάγοντάς την, μὲ ἕναν πεπερασμένο ἀριθμὸ βημάτων, στὶς ἀπλὲς προτάσεις καὶ τὰ σύμβολα '~' καὶ 'v' (ἀρνητικὸ μόριο καὶ διάζευξη). Αὐτὸς ὁ τύπος ὀρισμοῦ, ὁ ἀναδρομικὸς (recursive) ὀρισμὸς, ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸν ρητὸ (explicit) ὀρισμὸ, ὁ ὁποῖος ἐκφράζεται μὲ μιὰ πρόταση (ταυτότητα ἢ ἰσοδυναμία) καὶ δὲν προϋποθέτει διαδικασία ἀναγωγῆς σὲ ἀρχικοὺς ὅρους. Γιὰ τὸ ἀναδρομικὸ συντακτικὸ βλέπε τὸ ἄρθρο 'Σημασιολογία', τοῦ Π. Χριστοδουλίδου (*ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ*, 17, σελ. 3 - 16).

(δ) Ἡ ἀρχὴ τῆς χάριτος (principle of charity) διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν N. L. Wilson (Substances without Substrata, in *Review of Metaphysics*, 12 (1959), σελ. 521 - 539): «ὡς ἀναφερόμενο (designatum) μιᾶς ἔκφρασης παίρνουμε ἐκεῖνο τὸ ἄτομο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπαληθεύεται ὁ μέγιστος ἀριθμὸς προτάσεων». Ὁ Quine (*Word and Object*, σ. 59, ὅπου καὶ ἡ παραπομπὴ στὸν Wilson) ἐφαρμόζει τὴν ἀρχὴ αὐτὴ στὴ θεωρία τῆς μετάφρασης: «ἡ κοινὴ λογικὴ, στὴν ὁποία στηρίζεται αὐτὴ ἡ ἀρχὴ, λέει πὼς εἶναι πιὸ πιθανὸ νὰ ἔχουμε κάνει κακὴ μετάφραση, παρὰ νὰ εἶναι ὁ συνομιλητὴς μας ὀλότελα τρελός. . .» δηλαδή, ἂν κάποιος ἐπιμένει νὰ καταφάσκει προτάσεις τὶς ὁποῖες ἡ μετάφρασή μας ἀντιστοιχίζει μὲ κατάφωρα ψευδεῖς προτάσεις τῆς γλώσσας μας, τότε τὸ πιθανότερο εἶναι ἡ μετάφρασή μας νὰ εἶναι κακὴ. Γιὰ μιὰ διερεῦ-

νηση τῆς ἀρχῆς τῆς χάριτος, πρβλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Dummett σ' αὐτὸ τὸ τεύχος, σελ. 227 - 29.

(ε) Λ.χ., τὸ παράδοξο τοῦ 'ψευδομένου', τὸ παράδοξο τοῦ Richard, τὸ παράδοξο τῶν 'έτερολογικῶν ὄρων' πρβλ. *ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ*, τεύχος 17, σελ. 48, σημ. 2.

(ζ) Πρβλ. R. Carnap, *Meaning and Necessity* (The Univ. of Chicago Press, πρώτη ἔκδοση 1947, δεύτερη 1956) § 13 καὶ παράρτημα C· B. Mates, 'Synonymy', in *Meaning and Interpretation*, Univ. of California, Publications in Philosophy, 25 (1950), σελ. 201 - 226.